

Leksikografski rad Bogoslava Šuleka

Kovač, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:650873>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**



FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)



Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti

Ivana Kovač

Leksikografski rad Bogoslava Šuleka

Diplomski rad

Mentor (prof. dr. sc. Ljiljana Kolenić)

Osijek, 2011.

Sadržaj:

Sažetak:	1
1. Uvod	2
1. 1. Kulturno - povijesne prilike u Hrvatskoj u vrijeme djelovanja Bogoslava Šuleka	3
1. 2. Život i djelovanje Bogoslava Šuleka	6
1. 3. Bogoslav Šulek u kolu iliraca	11
1. 4. Zagrebačka filološka škola	12
1. 5. Književnopovijesna recepcija Bogoslava Šuleka	13
1. 6. Šulekove novotvorenice	16
2. LEKSIKOGRAFSKI RAD	17
2. 1. Njemačko- hrvatski rječnik iz 1860.	17
2. 2. Ivan Trnski kao suradnik na Njemačko- hrvatskom rječniku iz 1860.	18
2. 3. Načela Njemačko - hrvatskog rječnika iz 1860.	20
2. 4. Nastanak novih riječi	21
2. 5. Važnost Šulekova rječnika	25
3. Hrvatsko- njemačko- talijanski rječnik znanstvenog nazivlja	26
3. 1. Hrvatsko jezikoslovno nazivlje	32
3. 2. Hrvatsko glazbeno nazivlje	33
3. 3. Hrvatsko kemijsko nazivlje	34
3. 4. Pravna terminologija	38
3. 5. Domobranska terminologija	38
3. 6. Biljarska terminologija	39
4. Jugoslavenski imenik bilja	40
5. Zaključak	44
6. Literatura i izvori	46

Sažetak:

U radu će se opisati cjelokupni leksikografski rad Bogoslava Šuleka i osvijetliti njegovo mjesto u povijesti hrvatske leksikografije, kroz pet zasebnih cjelina. U uvodnome dijelu opisat će se kulturno – povijesne prilike Hrvatske netom prije dolaska Bogoslava Šuleka, zatim slijedi dio koji govori o životu i djelovanju spomenutog leksikografa, potom se opisuje njegova pripadnost kolu Iliraca i zagrebačkoj filološkoj školi. Nadalje se iznose stavovi i kritike Šulekovih suvremenika, leksikografa, filologa i savjetodavaca prema njegovome leksikografskome radu te slijedi poglavlje o tvorbenim načelima Šulekovih novotvorenica. Središnji dio rada obuhvaća drugo i treće poglavlje posvećeno njegovim rječnicima: *Njemačko – hrvatskom* iz 1860. te *Hrvatsko – njemačko – talijanskom rječniku znanstvenog nazivlja* iz 1874./5. U svakoj se cjelini zasebno navode razlozi postanka rječnika, suradnici i drugi, već postojeći rječnici, koji su Šuleku pomogli i poslužili uzorom pri izradi njegovih rječnika. U poglavlju o rječniku znanstvenoga nazivlja detaljnije se opisuje Šulekov rad na hrvatskom jezikoslovnom, glazbenom i kemijskom nazivlju te izradi pravne, domobranske i biljarske terminologije. Od četvrtoga se poglavlja obrazlaže o ostalome leksikografskome radu Bogoslava Šuleka, o *Jugoslavenskome imeniku bilja* koji predstavlja krunu njegova rada na biljnome nazivlju dok su u završnome, zaključnome, poglavlju sažeto iznesene značajke njegova cjelokupna rada.

Ključne riječi: B. Šulek, novotvorenice, rječnici, hrvatski jezik

1. Uvod

Bogoslav Šulek bio je jedan od najznačajnijih hrvatskih leksikografa. „Bio je pristaša ideja zagrebačke filološke škole, što određuje i njegov odnos prema književnom jeziku: književni i narodni jezik nisu isto.“ (Rišner; Đuričić, 2008:7). Jedan je od najzaslužnijih što je hrvatski jezik postao jezikom državnih i javnih poslova, prosvjete i znanosti. Njegove se purističke ideje potvrđuju u tri neprocjenjiva rječnika, koja su osnažila daljnji razvoj hrvatskoga jezika, a riječ je o:

1. *Němačko – hrvatskom rěčniku* iz 1860. godine, kojim se upustio s leksikografski rad.
2. *Hrvatsko – njemačko – talijanskom rječniku znanstvenog nazivlja* iz 1874/5.
3. *Jugoslavenskom imeniku bilja* iz 1879., u kojima se posvetio obradi i sređivanju terminologije.

1. 1. Kulturno - povijesne prilike u Hrvatskoj u vrijeme djelovanja Bogoslava Šuleka

U vrijeme dolaska Bogoslava Šuleka u Hrvatsku i njegova djelovanja u njoj, zemlja doživljava burnu i značajnu preobrazbu feudalnog u građanski poredak. Doba je to vojnih, političkih i upravnih reformi kojima se hrvatsko društvo preoblikovalo. U takvom dinamičnom političkom, gospodarskom, društvenom i kulturnom ozračju živio je i djelovao Bogoslav Šulek.

Godine 1848. revolucija je poharala Europom te u Habsburškoj Monarhiji dovela do značajnih promjena. Na čelu mađarskih nacionalista bio je Lajos Kossuth, dok je vođa hrvatskih preporoditelja bio Ljudevit Gaj. Izgubivši na ugledu nakon zabrane ilirskoga imena 1843. Gaj ponovno stječe autoritet i nameće se kao politički vođa.

Dana 25. ožujka 1848. Bečki dvor, na prijedlog kralja Ferdinanda, imenuje Josipa Jelačića hrvatskim banom. Jelačić nizom manifesta, okružnica i naredaba raskida službene odnose s vladom u Pešti, ukida kmetstvo i daće, proglašava prijeki sud, utemeljuje Bansko vijeće, samostalnu hrvatsku vladu i saziva Hrvatski sabor.

Shvativši važnost tih zbivanja Šulek 30. ožujka 1848. u 28. broju *Novina dalmatinsko – horvatsko – slavonskih* u uvodniku *Molba* piše:

„...sloboda (je) reka, koja pored svih nasipah jednako raste, a najposlě ipak ili preko nasipa sve zemlje poplavi ili pako nasip provali, te sve pohara što je na putu. Jedan pogled na Beč, Berlin ili Pariz uvěrit će svakoga o istini ovih rečih. Nu teženje našega vėka, imenito pako teženje slavjanstva tim se razlikuje od slobode prošastih vėkovah, što ju ovo neproteže samo na jednu *castu*, na jedan stališ nego na sve, na svaki narod, na sve ljude. Jer u vėrhu svega trėba nam sloga da uzmožemo buru, koja nam prėti odvratiti i nepriatelje, što se na nas spremaju, junački uzbiti. Kobne dane živimo, neznamo što će nam sutrašnji dan doněti, zato trėba da budemo jedna duša, jedno tėlo.“¹

¹ Nešto više o tome pogledati u: Gostl, Igor, 1995. *Bogoslav Šulek. Otac hrvatskoga znanstvenoga nazivlja, o stotoj obljetnici smrti (1895.- 1995.)*, Zagreb: Matica hrvatska

Zbog mađarskog negiranja hrvatske nezavisnosti i narodnosti, Jelačić naviješta peštanskoj vladi rat te započinje vojni pohod na Ugarsku. Uslijedile su pobjede hrvatske vojske te Jelačić 1849. zauzima Budim. Iste godine Bečki dvor donosi oktroirani ustav, tj. državni udar, koji je značio centralističku obnovu Monarhije. U Hrvatskoj je uslijedilo razočaranje jer je oktroj bio daleko od saborskih odluka te Bansko vijeće odbija prihvatiti nametnuti ustav. Krajem kolovoza 1849. Mađari su doživjeli snažan poraz od ruskih jedinica, koje su ponudile svoju pomoć caru Franji Josipu I. te poraženi bježe u Tursku. Krajem rujna, iste godine, Bansko je vijeće bilo prisiljeno prihvatiti oktroirani ustav.

Nakon svega toga, 1. siječnja 1853. u Hrvatskoj je nastupilo doba tzv. Bachovog apsolutizma, nazvanog prema tadašnjem ministru Aleksandru Bachu. Hrvati su bili nezadovoljni i ogorčeni jer raspušteni su Bansko vijeće i Hrvatski sabor te je osnovano Carevinsko vijeće i od tada Franjo Josip I. vlada apsolutistički. U škole i urede uvodi se njemački jezik, zabranjuje se hrvatska zastava, cenzurira se pisana riječ, a Gajeve *Narodne novine* postale su službenim glasnikom bečke vlade.

Zalaganjem bana Josipa baruna Jelačića Zagrebačka biskupija uzdignuta je na čast nadbiskupije, a biskup Juraj Haulik ustoličen je za prvog nadbiskupa zagrebačkog. Apsolutizam u Hrvatskoj nametnuo je snažne zakone koji su promijenili njezinu organizaciju uprave te time donijeli promjene u gospodarstvu i prosvjeti. Nizom Bachovih patenata feudalizam je u Hrvatskoj netragom uklonjen: uvedena je pravna, sudska i porezna jednakost; uveden je novi ustroj vojske; uvedena opća vojna obveza; uvedene poštanske marke; uveden patent o ravnopravnosti protestanata te uređeno kmetsko pitanje. U razdoblju Bachova apsolutizma bavljenje je političkom tematikom postalo suviše opasnim za hrvatske publiciste, stoga Šulek biva prisiljen s političkoga prijeći na književno i znanstveno polje.

Godine 1852. Mirko Bogović pokreće zabavno – poučni mjesečnik *Neven* u kojemu Šulek objavljuje raznovrsne priloge, priloge koji govore o temama koje sežu od najobičnijih botaničkih pojava sve do opsežnih filološko – povijesnih rasprava. Jedna od mnogih takvih rasprava naslovljena je *Srbi i Hrvati*, a u njoj Šulek odgovara smirenim i trijeznim tonom na Karadžićeve nacionalističke teze iz članka *Srbi svi i svuda*. Krajem 1859. poremećena uma umire ban Jelačić, a Aleksandar Bach odlazi s vlasti čime dolazi kraj apsolutizmu. Odnos s mađarima znatno se mijenja te carskoj politici nije do obračuna već do sporazuma. Novi

hrvatsko – dalmatinsko – slavonski ban postaje Josip Šokčević koji je 12. srpnja 1860. uveo hrvatski jezik kao službeni u urede, a kao nastavni u škole.

Prvoga listopada 1860. pokrenut je *Pozor* – glasilo Strossmayerove narodne stranke, čiji će urednik nekoliko godina kasnije postati Bogoslav Šulek. Iste godine, dvadesetak dana kasnije car objavljuje tzv. *Listopadsku diplomu* kojom Kraljevinama Hrvatskoj i Ugarskoj vraća ustav. Ban Josip Šokčević podnosi ostavku na mjesto bana zbog svog federalističkog stava (odbija poslati hrvatske zastupnike u ugarski sabor te svoje izaslanike na krunidbu Franje Josipa I. za mađarskoga kralja). Nakon njegova povlačenja namjesnikom banske vlasti postaje unionist Levin Rauch. Pod njegovim je vodstvom sklopljena Hrvatsko – ugarska nagodba, kojom je Hrvatska postala politički i gospodarski ovisna o Ugarskoj. Godine 1871. Levin Rauch odstupa s banske vlasti zbog optužbe koristoljublja. Godinu dana kasnije umire vođa Iliraca, Ljudevit Gaj te povodom toga Šulek u 92. broju *Obzora* objavljuje *in memoriam* članak posvećen Gaju. Naslovio ga je *Ljudevit Gaj* i u njemu prepoznajemo sjajnog stilista, koji će sljedećim generacijama postati uzorom. Car i kralj Franjo Josip I. godine 1873. imenuje Ivana Mažuranića banom. Mažuranić prvi “ban pučanin” vladao je šest i pol godina te preobrazio Hrvatsku na bolje, posebice na polju uprave i nastave. Za njegove je vladavine donesen zakon o slobodi tiska, sudstvo je odvojeno od uprave, a nastava se sekularizirala, doneseni su zakoni o pučkim učilištima i obvezatnom javnom školstvu te o srednjoj i višoj nastavi. U Zagrebu je otvoreno sveučilište s trima fakultetima: bogoslovnim, pravoslovnim i mudroslovnim. Novim hrvatskim banom postaje Vladislav Pejačević, koji ostvaruje višestoljetni hrvatski san. Ujedinjuje Vojnu krajinu s Hrvatskom. Godinu 1883. odlikuju dvojezični hrvatsko – mađarski natpisi i grbovi na financijskim ustanovama, koji su zamijenjeni hrvatskim natpisima. Sve to dovodi do velikih nemira u Zagrebu, stoga ban Pejačević podnosi ostavku. Na njegovo mjesto dolazi grof Khuen Hedervary, koji je apsolutistički banovao Hrvatskom idućih dvadeset godina i nastojao ju pretvoriti u mađarsku pokrajinu.

1. 2. Život i djelovanje Bogoslava Šuleka²



Slika 1. Bogoslav Šulek

Bogoslav Šulek rođen je u Subotištu, u Slovačkoj, u njitranskoj županiji u obitelji protestantskog pastora 20. travnja 1816. Bavio se publicističkim, prosvjetiteljskim i leksikografskim radom. „Rodom je Slovak, no srcem i dušom Hrvat, rodoljub i sljedbenik ilirske ideje...“ (Gostl 1995.)³ U rodnom se Subotištu školovao, s 12. odlazi u Bratislavu, točnije u Požun⁴, u evangelički licej gdje se po prvi put susreće s Gajevim novinama. Tamo je završio filozofsko - pravni i teološki studij, no zbog očeve bolesti i materijalnih razloga odustaje od usavršavanja u njemačkoj Jeni. Nakon očeve smrti, još osam mjeseci, djeluje kao svećenik u Subotištu, no zbog naglušnosti, od koje je bolovao od svoje četrnaeste godine, odustaje od toga poziva te odlazi bratu Michalu (vojnom liječniku) u Brod na Savi u nadi da će mu se uz njegovu pomoć sluh poboljšati. Međutim, to se nije dogodilo, bolest je ostala na istome stupnju kao i

² „Krsno mu je ime Dragutin Bogoslav (Carolus Bohuslaus). Ime Bogoslav dobio je po kumu, slovačkom domoljebu Bogoslavu Mudronju. Imenom Dragutin služio se i u Hrvatskoj, davši kasnije prednost „Bohuslawu“. (Gostl, 1995:39).

³ Nešto više o tome pogledati u: Gostl, Igor, 1995. *Bogoslav Šulek. Otac hrvatskoga znanstvenoga nazivlja, o stotoj obljetnici smrti* (1895.- 1995.), Zagreb: Matica hrvatska

⁴ „...grad, koji bijaše nekoć jedan od glavnih gradova Ugarske...“ (Torbar, 1896:103).

kada je došao u Hrvatsku. Mogao je razgovarati, ali mu je sugovornik morao govoriti nešto glasnijim tonom. Tako je Šulek kod brata proboravio osam mjeseci učeći hrvatski jezik.

Godine 1839. uspostavlja vezu s Ljudevitom Gajem i od jeseni iste godine radi u tiskari Franje Župana kao „knjigotiskarski praktikant“. U toj je tiskari proveo tri godine mukotrpno radeći danju, a obrazujući se noću, što možemo vidjeti iz sljedećeg citata: „Ali on ne taji, da je posao vrlo naporan: ljeti od 5 ujutro do 7 navečer, zimi od 6 ujutro do 8 i pol uvečer, a često se radi i nedjeljom.“ (Maixner, 1952:9). No bez obzira na to što je obavljao naporan posao, Šulek se sprijatelji sa Županovim sinovima te preko njih došao u vezu s mladim ljudima i književnicima u Zagrebu. Upravo tim uključivanjem u svakodnevni život nove sredine započela je njegova prilagodba u kulturni i politički život Hrvatske. U Županovoj je *Croatiji* pisao članke na njemačkome jeziku. „Prvi njegov članak izlazi 18. svibnja 1841. u uvodnom dijelu pod naslovom *Ilirische Literatur*. To je ujedno i prvi Šulekov tekst objavljen u Hrvatskoj, kojim se pridružuje općoj akciji promicanja novog Mažuranić – Užarevićevog Njemačko – ilirskog rječnika, koja se u to doba vodila u domaćem tisku.“ (Fruk, 1998:68). Njegova suradnja u *Croatiji* ima dvojako značenje, prvo, njegovi su članci u *Croatiji* ujedno i njegovi prvi radovi objavljeni u Hrvatskoj, koji upotpunjuju njegovo publicističko djelovanje. Drugo, njegova suradnja u *Croatiji* važna je za samu *Croatiju* kao dokaz da taj časopis nije bio opasan list koji je širio „nijemštinu“, kako su tvrdili neki autori.

Oduševivši se Gajevim idejama, Šulek pristupa narodnom preporodu i služi se bogatom Gajevom knjižnicom. Stupivši u mlado kolo Iliraca Šulek želi izraziti svoje veliko oduševljenje prema njima, stoga piše hvalospjev *Iliriens Palingenesie*, koji izlazi u *Danici* 1841. Hvalospjev je tiskan kao rukopis od 14 stranica bez omota i bez oznake tiskare, a u njemu se potpisao kao Bohuslav Šulek. U hvalospjevu nabraja Gajeve osobne zasluge ilirstvu (pravopis, novine, tiskaru) te sva priznanja koja je dobio; nakon dijela posvećenog Gaju, Šulek navodi i djela ostalih Iliraca. Već sljedeće godine pristupa Gaju s opisom ustoličenja bana Hallera. Članak je pisan reporterski, odmah iza uvodnog dijela novina, bez naslova i potpisa u 85. i 86. broju *Danice*. Dužnost anonimnog urednika *Danice* izvršavao je od 1843. do 1846., kao što je to prije njega činio D. Demeter, dok se kao urednik potpisivao samo Gaj. Da je Šulek bio posve odan Gaju, u to vrijeme, potvrđuju četiri pisma od svibnja do lipnja 1843. koja pokazuju: „da je Šulek Gaju, kad je ovaj izbivao iz Zagreba, slao potanke političke obavijesti, lokalne, slavenske i ugarske, a isto tako ga je redovno izvješćivao o stanju u tiskari, o *Danici*, o cenzuri, ukratko o svemu.“ (Maixner, 1952:13). Godine 1844/45. Šulek postaje glavnim urednikom *Branislava*,

ilegalnog političkog glasila Narodne stranke koji je tiskan u Beogradu, u 13 brojeva, bez naznake datuma i tiskare, a koji se tajnim putovima prenosio i prodavao u Hrvatskoj. Iste te godine, također u Beogradu, anonimno tiska knjižicu *Šta naměravaju Iliri?*⁵ u kojoj popularizira ilirizam. Postoje uočljive jezične razlike između rukopisa i tiskanog primjerka u kojemu nije navedeno ime autora, nego je on potpisan ispod uvodnoga dijela samo kao „Spisatelj“. Isto se tako razlikuje broj poglavlja, naslovi su u oblikovani u obliku pitanja, a cijela rasprava oblikovana je dijaloški. U jezičnom pogledu, Šulekovu su zamjenicu *što* svuda u tekstu pretvorili u *šta*. „Ta rasprava, kao i sve, što je Šulek u to doba pisao, nosi još naravno pečat njegove osobne borbe za vlastiti jezični izražaj, pa je taj rukopis zanimljiv i s toga gledišta.“ (Maixner, 1952:14). Od kolovoza 1846. uređuje Gajeve *Novine Horvatske, Slavonske i Dalmatinske* te se od 15. ožujka 1848. po prvi put potpisuje svojim punim imenom i prezimenom zbog proglašenja slobode tiska. Šulek je predložio Gaju kako bi bilo bolje kada bi *Danica* izlazila dva puta tjedno jer bi se time povećala njezina naklada, međutim, Gaj to nije prihvatio, najvjerojatnije, bojeći se prevelikih troškova. Isto mu je tako odbio i pisanje feljtona; nošen takvim prilikama Šulek više nije mogao trpjeti svoj podređeni položaj kod Gaja postavivši mu zahtjev. Poslao mu je pismo, u kojemu je tražio da uz uredničku dužnost dobije i urednička prava, osim toga, zatražio je i povišicu plaće te da mu dostavi svoj odgovor do 1. lipnja jer je dobio ponudu drugih novina (pretpostavlja se kako je riječ o Županovim novinama *Saborske novine*) uz vrlo dobre uvjete. Stoga ni ne čudi što je Gaj pristao, ne htjeći u takvo burno doba, izgubiti vrsno pero. Promjene su se dogodile već 3. lipnja, gdje je kao: „naducrednik označen dr. Ljudevit Gaj, a kao učrednik Bogoslav Šulek.“ (Maixner, 1952:16). No ubrzo je Gajevom krivnjom došlo do novoga spora. 9. prosinca 1848. izašle su *Novine* sljedećega naslova: „C. kr. povl. učrednik i vlasnik dr. Ljudevit Gaj. Uvėtni učrednik Bogoslav Šulek.“ (Maixner, 1952:17). Zbog pridjeva se *uvjetni* Šulek našao uvrijeđenim te uputio Gaju pismo, u kojemu ga upozorava na svoj odlazak iz *Novina*. Međutim, Gaj se ponovno uplašio te drugi dan izdao *Novine* u starome izdanju. U prosincu se 1849. zbog političkih neslaganja zauvijek razilazi se s Gajem. Naime, Gaj se priklonio novoj vladajućoj strukturi (ustavnome oktroju) te promijenio naziv *Novina Horvatskih, Slavonskih i Dalmatinskih* u *Narodne novine* kako bi postale službenim listom. Šulek se kao žestoki oporbenjak oštro protivio ustavnome oktroju te zbog toga prekinuo suradnju s Gajem. Potpuni uzrok ovoga razlaza otkriva nam Šulek u svome pismu adresiranom na A. T. Brlića 26. lipnja 1849.: „...odrekao sam se redakcije pošto sam doznao da Gaj bivši u Beču o tom radi, da budu novine njegove ministarski organ.“ (Maixner, 1952:18). U 75. broju *Novina* 1849. Šulek se oprašta od

⁵ „Iz sačuvanog rukopisa vidi se, da je prvotni naslov bio *Što smo mi Horvati oli Iliri? Dobra ruka svim Horvatom i Horvaticam od Drag. Bogoslava Šuleka, Ugra od Nitre.*“ (Maixner, 1952:14).

čitateljstva i suradnje u listu s kojim politička stajališta više ne dijeli. U članku naslovljenom *Oproštaj* on kaže: „Tri godine dana upravljao sam ovimi novinami, tri godine pune rada i jada. Ako djela moja na zapuštenom našem publicističkom polju nisu uvijek zadovoljila občinstvu, ako su moje reči možebiti gděkoga uvrđile ili mu krivice naněle, evo me na razstanku, gdě molim za oproštenje, jer nikad si nisam prisvajao kakvu premudrost i rado priznajem, da sam više puta posrnuo, buduć čověk slab i nemoćan. (...) Ja sam se těrsio biti liberalan u pravom smislu reči. S ovom ugodnom savěštju ustupam sada posao taj drugim rukam; nu napokon može mi se na ino, nego zahvaliti se još jedanput i čitajućemu občinstvu i gospodi sudělovnikom na njihovoj prijazni i preporučiti se njihovoj blagoj uspomeni.“ (Torbar, 1896:127).

Nakon toga posvetio se stručnom leksikografskom i prosvjetnom radu. Potresne godine u Šulekovu privatnom životu bile su 1848/49. u kojima su ga pogodile dvije tužne vijesti, vezane uz njegovu braću. Mlađi mu brat, Ljudevit, kapelan u Njitri, proglašen je buntovnikom jer je zahtijevao da mu se dopusti govoriti slovačkim jezikom. Zbog toga je utamničen u Mađarskoj gdje je preminuo od kolere. Najmlađi mu brat, Miroslav Vilim (Vilko), pristupio je obrani Slovačke, no bio je uhićen i pogubljen. Krajem 1849. postao je Šulek urednikom novina *Slavenski jug*, u kojima je oštro iznosio svoje ideje i stajališta protiv ustavnoga oktroja. „Zbog svojega oštrog pera Šulek se našao pod prijetnjom utamničenja, a 12. veljače 1850. Jelačićevom naredbom izlaženje je lista obustavljeno.“ (Gostl, 1995:45). Kao znak protivljenja ukidanju lista zagrebački zastupnici proglasili su Šuleka počasnim građaninom grada Zagreba. Godine je 1850. uređivao *Jugoslavenske novine*. Pod apsolutizmom, koji je službeno proglašen carskim patentom 31. srpnja 1851. Šulek se povukao na prosvjetno područje, pišući ili prevodeći školske knjige. Tako je objavio: *Naputak za one, koji uče čitati*; *Sto malih pripoviedakah*⁶; *Početnica, čitanka za pučke škole*; *Biljarstvo za više gimnazije*; *Prirodopis* i *Konjarstvo*. Svoj popularizatorski rad na području prirodoslovlja i tehnike započinje u hrvatskom književnom časopisu *Neven*,⁷ u kojem, oduševljen tehničkim napretkom, 1853. objavljuje članak *Toplobrod* (Parobrod), jedan od prvih članaka na hrvatskome jeziku posvećen opisu parobroda. To skućeno područje znanosti, filologije i izuma Šulek je prekoračio 1856. kada je u *Nevenu* izašao njegov ključni članak *Srbi i Hrvati*, na više od 30 stranica u kojem se trijezним pristupom, u kojemu je kombinirana povijest, književnost i filologija, pobijaju velikosrpski stavovi koji prozivaju svu štokavski napisanu književnost, koja stoji nasuprot srpskomu jezičnomu korpusu. Polazio je od toga da je hrvatski refleks jata jednosložan, stoga se u svome članku *O dvoglasu ie* zalaže za fonološki pristup u

⁶ „1852. prijevod s njemačkoga, za pučke škole u Istri.“ (Maixner, 1952:21).

⁷ „1852. pokrenuo ga je Mirko Bogović.“ (Maixner, 1952:21).

bilježenju jata te u dugim slogovima jat bilježi kao *-ie*, a u kratkim kao *-je*. Godine 1860. objavio je dva sveska *Njemačko – hrvatskog rječnika*. Bogoslav je Šulek i jedan je od pokretača *Pozora*⁸. *Pozor* je obustavljen 1864. no ponovno je počeo izlaziti godinu dana kasnije pod Šulekovim uredništvom. Po povratku Perkovca na dužnost urednika Šulek napušta novinarsko zvanje te istupa iz *Pozora*. Od 1862. do 1863. Šulek je slabo pisao i objavljivao svoje članke jer je bio zaokupljen uređivanjem *Gospodarskoga lista*, no pravi razlog ležao je nešto dublje. Naime, bio je teško razočaran jer ga njegova narodna stranka nije podržala u kandidaturi za zemaljskog arhivara⁹, na prijedlog zagrebačke županije i grada Varaždina. Godine 1861. uoči otvorenja Hrvatskoga sabora napisao je knjigu *Hrvatsko – ugarski ustav ili konstitucija*, s kojom je doživio veliki uspjeh jer je u samo 14 dana prodano više od 2000 primjeraka, a čak je prevedena i na talijanski jezik. Na poziv namjesničkog vijeća napisao je knjigu *Korist i gajenje šumah, osobito u trojednoj kraljevini godine 1866*. Ta knjiga s filološkog stajališta predstavlja veliki doprinos stvaranju naše stručne terminologije. „Godine 1867. Šulek je napisao disertaciju *Memoria Rogerii J. Bošković*, na temelju koje je doktorirao na Sveučilištu u Rostocku, u Njemačkoj.“ (Muljević, 1995:864). Godine 1868. izdaje svoje najpoznatije političko djelo *Naše pravice*¹⁰. Djelo je to koje sadrži sve što je potrebno znati o hrvatskome državnome pravu. „Učinio je to na temelju Kukuljevićeve knjige *Juraregni Dalmatinae, Croatiae et Slavoniae*, gdje se ti dokumenti nalaze u latinskom izvorniku, kao što je to naveo u predgovoru.“ (Maixner, 1952:28). Iste te godine, nakon objavljivanja Karadžić – Daničićeva prijevoda Svetog pisma¹¹, Britansko i inozemno biblijsko društvo iz Londona odlučilo je izdati *Bibliju* za hrvatsko govorno područje. Oni su taj posao prvotno povjerali Franji Ivekoviću, koji ih je odbio te nakon toga Bogoslavu Šuleku, koji je taj prijedlog prihvatio. On je *Bibliju* preveo sukladno načelima zagrebačke filološke škole. Vukov je fonološki pravopis pretvorio u korijenski, odnosno morfonološki, zatim novogrčki izgovor biblijskih imena zamijenio je latinskim te upotrijebio starije oblike deklinacije, kakve je njegovala zagrebačka filološka škola. Rezultati njegova su biblijskoga rada *Novi zavjet Gospoda našega*¹² i *Psalmi*, objavljeni u Beču 1877., ali bez navođenja njegova imena i priređivača.

⁸ „*Pozor* je glasilo Strossmayerove Narodne stranke, izašao je 1. listopada 1860.“ (Gostl, 1995:51).

⁸ „urednik mu je postao Ivan Perkovac, a Šulek uz Franju Račkoga glavni suradnik.“ (Pranjeković, 1999:159).

⁹ „mjesto koje je upražnjeno 5. 1. 1861. imenovanjem dotadanjeg arhivara Ivana Kukuljevića Sakcinskog za velikog župana Zagrebačke županije.“ (Gostl, 1995: 26).

¹⁰ „*Naše pravice*, Šulekovo najvažnije političko djelo, izbor je zakona i povelja te znamenitih listina za hrvatsko državno pravo od XIII. st. do 1868. Djelo je imalo biti poticajem za obranu hrvatske samosvojnosti pružanjem sjajnih primjera zaštite hrvatskih pravica.“ (Gostl, 1995:54).

¹¹ „Karadžić je preveo *Novi zavjet*, a Daničić *Stari zavjet*.“ (Gostl, 1995:31).

¹² „U Šulekovoј redakciji objavljeno je više izdanja Svetoga pisma: 1886., 1888., 1889., 1890.“ (Gostl, 1995:32).

Posljednje je razdoblje Šulekova života obilježeno njegovim djelovanjem u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Njezinim osnutkom postaje jednim od četrnaestero počasnih članova, koje je odredio hrvatski sabor 12. ožujka 1866. Šulek je postao prvim članom razreda prirodoslovno - matematičkog. Nekoliko godina kasnije postaje prvim tajnikom JAZU te tu dužnost obavlja sve do svoje smrti. Godine 1874. objavio je prvi dio *Hrvatsko – njemačko – talijanskog rječnika znanstvenog nazivlja*, dok je drugi dio objavljen godinu dana kasnije. U okviru *Pučke knjižice* objavio je tri knjige pod općim naslovom *Prirodni zakonik ili popularna fizika*, a to su bile *Silarstvo*¹³, *Vesarstvo*¹⁴ i *Svjetlarstvo*¹⁵. Godine 1879. objavio je *Jugoslavenski imenik bilja*, koji sadrži hrvatske, srpske i slovenske botaničke nazive. Iz svega toga, možemo zaključiti kako se Šulek jednako dobro snalazio u prirodi, kao i u fizici, tehnici, pa i elektrotehnici. Predano je radio do samoga fizičkog kraja, jedino nije stigao napisati nekrolog akademiku Ljudevitu Vukotinoviću jer je preminuo od posljedica upale pluća, 30. studenog 1895., u deset sati noću, u svojoj kući na uglu Marovske i Preradovićeve ulice. Dva je dana kasnije njegovo tijelo položeno na Mirogoju ilirske grobnice pod arkadama.

1. 3. Bogoslav Šulek u kolu iliraca

Okupljeni oko zajedničkoga jezika, Ilirci su rješavali i problem službenog jezika. Težnji da umjesto latinskoga, službenim postane hrvatski jezik suprotstavljala se prisilna mađarizacija i germanizacija. Ivan Kukuljević Sakcinski, održao je prvi službeni govor u Hrvatskom saboru na hrvatskom jeziku 2. svibnja 1843., a na njegov prijedlog je 23. listopada 1847. hrvatski jezik proglašen službenim.

Godine 1850. književnim dogovorom u Beču započeo je proces ujedinjavanja hrvatskoga i srpskoga jezika u jedan jezik. Razlog zbog kojega je do početka ujedinjavanja jezika uopće došlo, bio je kako politički (ideja jugoslavenstva bila je izrazito jaka u ilirskom pokretu i tadašnjoj Katoličkoj crkvi), tako i jezični, usmjeren snažnijem otporu protiv utjecaja talijanskoga, njemačkoga, mađarskoga i turskoga jezika. Ilirska usmjerenost na štokavski kao osnovicu potaknula je sredinom 19. stoljeća različita jezikoslovna strujanja. Svi su polazili od

¹³ "...opća fizika i mehanika iz 1872." (Muljević, 1995:865).

¹⁴ "...akustika iz 1875." (Muljević, 1995:865).

¹⁵ "...optika iz 1876." (Muljević, 1995:865).

štokavske osnovice, ali se u nizu pravopisnih, gramatičkih i rječničkih pojedinosti nisu slagali. Tako su se razvile različite filološke škole (riječka, zadarska, zagrebačka).

Protivnike ilirizma možemo podijeliti u dvije skupine: to su bili kajkavac Ignac Kristijanović (*Danica zagrebačka*) i skupina javnih djelatnika, koji su se protivili Gajevoj reformi i koji se nisu htjeli odreći kajkavske tradicije, te ikavac Ante Kuzmanić i tzv. zadarski krug okupljen oko časopisa *Zora dalmatinska* koji su se protivili Gajevoj reformi i orijentaciji ka (i)jekavici.

1. 4. Zagrebačka filološka škola

Zagrebačka filološka škola temeljila se na rezultatima iliraca. Začetnici su joj Gaj, Babukić i Mažuranić, ali je do najsnažnijega izraza došla na čelu s Adolfom Veberom Tkalčevićem i Bogoslavom Šulekom. Obojica su branila dotadašnji način pisanja. U njihovu je radu bila značajna težnja za jezičnom čistoćom, koja se najviše očitovala u zamjenjivanju tuđica našim riječima.

Tkalčević je nosio zadatak privesti kajkavce i čakavce u kolo “štokavacah”. Ta je škola nastavljala jezikoslovne ideje iliraca. Zalagali su se za rogato *ě*, za starije padežne nastavke u D, L i I množine, za nastavak *-ah* u G množine (zato su ih pogrdno nazivali ahavcima), za iskorištavanje čakavskih i kajkavskih elemenata te čvršću povezanost s književnom baštinom.

Od početka svoje spisateljske djelatnosti u Hrvatskoj, Šulek je pisao štokavštinom jer kao Slovak nije morao prevladati materinju kajkavštinu poput većine svojih suvremenika iz Zagreba. Kao pripadnik zagrebačke filološke škole 1850 – ih angažirao se u opravdanju nekih pravopisnih mjera. Do kraja je života bio je pobornikom pisanja nastavka *-ah* u genitivu množine. Takvo je pisanje, pod njegovim utjecajem, prevladavalo do pred kraj 19. stoljeća. No pobjedom hrvatskih vukovaca taj je nastavak potpuno nestao iz uporabe do kraja 19. stoljeća.

Jedan od posljednjih značajnih književnika koji je uglavnom još pisao jezikom zagrebačke škole, bio je Ksaver Šandor Đalski, kome su djela poslije njegove smrti prerađena i iznova izdana fonetskim pravopisom. Nakon njega je više desetljeća jezik zagrebačke škole uglavnom nestao iz javnosti, ali se djelimice obnavlja od 1971. do danas, pa ga sada u Hrvatskoj

opet zastupaju i razrađuju jezikoslovci Bulcsú László, Marijan Krmpotić te književnici Mato Marčinko, Branko Petener, Marijan Horvat Mileković i drugi.

1. 5. Književnopovijesna recepcija Bogoslava Šuleka

Bogoslav Šulek bio je prvi leksikograf u Hrvatskoj koji se bavio imenovanjem i definiranjem znanstvenih pojmova. U povijesti hrvatske kulture Šulek je izuzetno važan i kao publicist. Držali su ga najboljim i najutjecajnijim publicistom onoga vremena te mogli bismo reći, prvim hrvatskim profesionalnim novinarom. Kvalitetama Šulekova publicističkog stila i pisanja uopće, smatraju se njegova lakoća i jednostavnost. Ivo Pranjković u predgovoru *Jezikoslovnih rasprava i članaka*¹⁶ za njega kaže: „Unatoč tome što je hrvatski jezik naučio tek u 23. godini života, pisao je razumljivije i dojmljivije od većine svojih suvremenika, pa čak i od mnogih današnjih publicista. On nije bio samo leksikograf nego i jezikoslovac u širem smislu. Pisao je članke o problematici hrvatskoga pravopisa i grafije (*Zašto izostavljamo e pred r – om u ričih krv itd?, O dvoglasu ie*).“ (Pranjković, 1999:155).

Gordana Crnković u časopisu *Riječi*¹⁷ izriče svoj stav o Šulekovim rječnicima, pa kaže: „...nedovoljno se ističe značaj Šulekova priloga standardizaciji i razvitku hrvatskoga jezika.“ (Crnković, 1990:87). Ona smatra kako Šulekova zabačenost počinje već s prvim urednikom *Akademijina rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1881. – 1976.) Đurom Daničićem. Nadalje, Crnković smatra: „Prevlašću Daničićeve koncepcije u izradi Akademijina *Rječnika* potisnuta su mnoga postignuća zagrebačke filološke škole pa i *Rječnik znanstvenoga nazivlja* kao „nepouzdan jezični izvor.“ (Crnković, 1990:92). Kasnije su izrečena brojna stručna pozitivna mišljenja o značaju Šulekovih rječnika, međutim, ipak su uz njega nerijetko vezali epitet pretjerana purista. Takve su okolnosti sprječavale proučavanje Šulekovih rječnika u povijesti hrvatske leksikografije te njihov utjecaj na standardizaciju hrvatskoga jezika.

Vođa zagrebačke filološke škole, Adolfo Veber Tkalčević, branio je Šulekovo kovanje riječi s obrazloženjem, da ako je narodu dopušteno stvarati nove izraze i riječi, onda se to ne smije ni braniti učenim ljudima, a pogotovo ljudima koji rade na stručnom i znanstvenom

¹⁶ Pranjković, Ivo, 1999. *Jezikoslovne rasprave i članci*, Zagreb: Stoljeća hrvatske književnosti

¹⁷ Crnković, Gordana, 1990. “O jednoj dugo prešućivanoj knjizi” u: *Riječi*, sv. 1, Sisak, str. 87. – 93.

nazivlju. Šulekovo je kovanje riječi branio i Petar Skok, koji piše: „Našega su Šuleka često nepravedno osuđivali kao kovača riječi. Ali njegovim pravcem treba poći, ako hoćemo da govorimo svojim jezikom.“ (Babić, 1998:19).

Šuleku je priznanje odao i Vatroslav Jagić u *Povijesti slavenske filologije* primijetivši, kako je njegov rječnik: „književnom jeziku u Hrvata učinio takve usluge kao rijetko koje djelo.“ (Dukat, 1943:184).

O Šulekovim su rječnicima, pred II. svjetski rat, pisali brojni jezikoslovci. Pa tako Petar Skok Šuleka naziva „jezičnim genijem“ koji se po zaslugama može uspoređivati s Vukom Stefanovićem Karađićem te preporučuje kako „njegovim pravcem treba poći, ako hoćemo da govorimo svojim jezikom“,¹⁸ a Ljudevit Jonke u to se vrijeme bavio objavljivanjem analize Šulekovih rječnika. To što su Šuleka uspoređivali s Karađićem, treba shvatiti kao veliku pohvalu jer je tada Karađić bio cijenjen kao prvi i najveći čovjek srpskoga i hrvatskog jezika, iako su Šulekove zasluge za hrvatski književni jezik veće od Karađićevih.

Jedan od Šulekovih suvremenika, Pero Budmani, visoko je ocijenio njegov rječnik znanstvenoga nazivlja, smatrajući kako se jako malo Europskih rječnika može pohvaliti tako viskom znanstvenom razinom.

Josip Torbar u svome nekrologu o Šuleku kaže kako se u njegovom pisanju „zrcalio duh hrvatskog jezika“ te da se Šulek „popeo na visinu čiste i pravilne stilistike hrvatskoga jezika.“¹⁹

Ima i onih koji nisu priznavali rad Bogoslava Šuleka. U tome su se posebno isticali tzv. hrvatski vukovci (sljedbenici Vuka Stefanovića Karađića), koji su priznavali samo narodni, pučki jezik te su zbog toga osporavali svaku zaslugu Šuleku, nazivali su ga ekstremnim kovačem riječi kojega ne treba slijediti. „To je išlo dotle da u početku izrade velikoga Akademijina rječnika nije bio dostojan da riječi iz njegovih rječnika uđu u nj, a poslije samo u veoma uskom probiru i često s oznakom *nepouzđano*.“ (Babić, 1998:18). Od hrvatskih vukovaca Franjo Iveković bio je taj koji je Šulekove rječnike proglašavao jezično nepouzđanima te mu zamjerao na pretjeranom purizmu i neuspjelom kovanju riječi. Optužbi da je Šulek bio purist, Martiničić daje svoj komentar: „...svaki dobronamjernik koji uzme u ruke njegov *Rječnik znanstvenoga*

¹⁸ Skok, Petar, 1952. *O jezičnoj kulturi*, Jezik br. 2, Zagreb, str. 36.

¹⁹ Torbar, Josip, 1896. *O životu i djelovanju dra Bogoslava Šuleka*, Zagreb: JAZU, sv. 11

nazivlja moći će se uvjeriti da u njemu ima i toliko internacionalizama, a i hrvatskih sinonima za njih, da ga možemo držati i sinonimnim rječnikom stranih riječi.“ (Martinčić, 1993: 118).

Nisu samo sljedbenici Karadžić – Daničićeve jezične škole bili oštri kritičari tzv. šulekovštine. Fran Kurelac²⁰ u *Mulju govora* oborio se na Šulekove, kako ih on naziva, „sduženice“ kao što su riječi: *brzjav, brzjaviti, crnina, čin, djelokrug, drmati, nadoći, naobraziti, natražnjak, obćilo, odputovati, podatci, posada, pretjerati, prostorija, sredstvo, svrha, učiona* itd. Na to mu je uzvratio Adolfo Veber Tkalčević i obranio Šulekove riječi i izraze koje je Kurelac nazvao barbarizmima. No i bez Veberova odgovora Kurelca bi opovrgla jezična praksa, koja je prihvatila sve osporene Šulekove neologizme i učinila ih dijelom hrvatskoga jezika.

Tek zadnjih četrdesetak godina, prevladala je pozitivnija recepcija Šulekovog leksikografskog i filološkog rada, koja njegova pretjerivanja tumači kao posljedicu objektivnih prilika u tadašnjem hrvatskom društvu, a ne njegovim neznanjem ili površnošću. Šulekovo zalaganje za korištenje složenica i kovanica kasnije je prevladalo, ali odstranjen je pretjerani jezični purizam. „Šulekov purizam bio je umnogome reakcija na opasnosti nametanja drugih jezika i političkih utjecaja, posebno posljedica germanizacije, talijanizacije i mađarizacije. Mnoge njegove kovanice, koje su 1870 – ih i 1880 – ih tretirane kao barbarizmi, danas su u normalnoj upotrebi (*toplomjer*). Šulekov je leksikografski rad različito vrednovan, ovisno o jezikoslovnim opredjeljenjima jezikoslovaca koji su davali svoja oprečna mišljenja. Tako je *Rječnik znanstvenog nazivlja* s jedne strane hvaljen kao sjajan i široko obuhvatan izvor znanstvenog nazivlja, a s druge strane odbacivan kao nepouzdan. Općenito govoreći, unatoč činjenici da se mnoge Šulekove tvorbe nisu uvijek pokazale uspješnima kao one nastale u duhu narodnoga jezika, on je hrvatskome naslijeđu ostavio: „neprocjenjivo kulturno dobro temeljnog nazivlja osnovnih znanosti i njihovih disciplina, pa k tome i općih riječi suvremenoga hrvatskog jezika, golemi leksički tezaurus bez kojeg bi komunikacija i danas bila nezamisliva.“ (Gostl, 1995:50).

²⁰ „...glava Riječke škole (boem, autodiktant, poliglot i sjajan stilist.“ (Gostl, 1995:40).

1. 6. Šulekove novotvorenice

Mnoge su Šulekove riječi zaboravljene i odbačene kao jezično neprihvatljive izvornim govornicima hrvatskoga jezika. Isto tako i mnogo njegova kemijskog ili kako ga je on nazvao, lučbenog nazivlja, nije usvojeno jer su pravila tvorbe krenula drugim smjerom.

Među tim tvorenicama postoji veliki broj onih koje su dobro načinjene, ali iz različitih razloga nisu prihvaćene. Neke od neprihvaćenih jesu: *kajba* (kajanje), *zorba* (teorija), *lučba* (kemija), *paokrug* (sferoid), *projam* (anticipacija), *mjer* (metar), *stor* (ar), *tez* (gram), *mjerak* (decimetar), *mjerić* (centimetar), *mjeretina* (kilometar). „No unatoč tome Šulek se pokazao, ne samo kao vrlo dobar poznavatelj tvorbenoga ustrojstva hrvatskoga jezika nego i kao pravi jezikotvorni virtuoz.“ (Martinčić, 1993:80). To se jako dobro vidi upravo po velikome broju riječi koje su u hrvatski jezik ušle posredstvom njegovih rječnika. Neke od njih jesu: *čunj*, *dojam*, *dragulj*, *geslo*, *glasovir*, *gmaz*, *hir*, *izravan*, *klesar*, *kolodvor*, *latica*, *poduzetnik*, *neboder*, *obvezatan*, *pelud*, *plin*, *ploha*, *podloga*, *pojam*, *pustolov*, *slavoluk*, *tvar*, *tvrtka*, *velegrad*; a od riječi znanstvenoga nazivlja uvedene su: *blagostanje*, *brojka*, *dojam*, *dragulj*, *latica*, *ledište*, *neboder*, *munjovod*, *pelud*, *plodište*, *pojam*, *skladište*, *stupovlje*, *tlakomjer*, *uzornost*, *velegrad*, *zdravstvo*, *pogon*, *krivulja*, *kisik*, *vodik*, *dušik*, *tlak*, *glazba*, *skladba*, *predodžba*, *pretplatnik*, *plinovod* i dr.

U Šuleka ima i riječi koje nisu bile općeprihvaćenima, ali koje danas mogu upotrijebiti predvoditelji ili pjesnici u svojoj djelatnosti. Neke od njih jesu: *spremka* (receptaculum), *vodovotka* (cijev za vodu), *čajin* (tein), *uljin* (olein), *previšak* (Übermass), *prirodak* (prirodni proizvod), *pjevalo* (Singeapparat), *počivalo*, *kvasilo*, *lomilo*, *topilo*, *snovalo*, *povratište*, *pritvrdište*, *razmetište*, *ziđe*, *ugladba*, *uklopak*, *krasnozor* (kaleidoskop), *zvjezdozor* (teleskop) i dr.

2. LEKSIKOGRAFSKI RAD

2. 1. Njemačko- hrvatski rječnik iz 1860.

Više nego ikada imao je Šulek pod apsolutizmom vremena baviti se proučavanjem hrvatskoga jezika i dati veliko leksikološko djelo. Na nagovor banskog namjesnika Mirka Lentulaja, Šulek se prihvatio rada na rječniku, misleći kako će rječnikom za početnike lako proširiti i poboljšati Mažuranić Užarevićev *Němačko – ilirski slovar* iz 1842. Stoga 1853. knjižara F. Župana javlja da će izaći rječnik koji će sadržavati: „uz izobilje svagdašnjih izrekah svake struke službene izraze, zatim bogoslovno, trgovačko, prirodoslovno itd., jednom reči znanstveno nazivlje i zato će biti od potrebe ne samo za onoga koj u južnoslavenskih zemljah ureduje, nego za svakoga koj u našoj domovini kakav posao tēra.“ (Vince, ²1990:536). Izradbom rječnika aktivno se bavio od početka 1851.: „Pošto sam s mojimi novinami evo već dva puta bez svoje krivnje ovako ljuto nasio, preselih se na polje strogo literarno i primih se němačko – hrvatskoga rēčnika, jer Mažuranićev, premda vrlo nesavršen, sasvime se je raspaćao.“ (Maixner, 1952:22). Vrlo se brzo uvjerio kako je nadopuna brojnih pojmova znanosti znatno teži posao no što je u početku zamišljao. Šulek je 1852. uz novčanu pomoć biskupa Strossmayera kupio zbirku stručnog, zanatskog nazivlja od senjskog profesora Sladovića. Njemačko je hrvatski rječnik 1854. počeo izlaziti u svescima: „što se vidi iz oglasa knjižare Župan u *Agramer Zeitungu* od 14. travnja 1854.“ (Maixner, 1952:32). Prvi je svezak objavljen 1853. s deset dvostupčano otisnutih araka. U travnju 1854. otisnut je drugi svezak sa sljedećih deset araka; treći je tiskan iste godine u kolovozu dok je četvrti tiskan iduće godine u srpnju. U veljači je 1859. objavljen i osmi svezak s ukupno 80 araka rječničke građe. „Iz više razloga, što zbog obimnosti posla, prevelike savjesnosti, ali i nespremnosti Šulekove za taj pothvat, rad na rječniku odužio se, da bi konačno, nakon deset godina rada osvanuo u godini kada je skršen apsolutizam u dućanskom izlogu Županove tiskare.“ (Dukat, 1940:214). *Němačko – hrvatski rēčnik* izašao je 1860²¹. na 107 araka umjesto prvotno predviđenih 80. Posvećen je biskupu Strossmayeru, koji je Šuleku dva puta pružio novčanu pomoć.

²¹ „U Šulekovoju ostavštini u Jugoslavenskoj akademiji nalazi se ugovor između Šuleka i nakladnika Lavoslava Župana, od 13. veljače 1856., po kojem je Šulek imao dobiti za svoj posao (uključivši korekturu) 1000 for. srebra, ali tek pošto rječnik izađe. A to je bilo tek 1860.“ (Maixner, 1952:32).

Riječ je o dvojezičnom rječniku, što je vidljivo i iz sama naslova, koji ukupno broji 1712. stranica i koji ima više od 70 000 riječi s više hrvatskih značenja i obiljem fraza te sveza znanstvenih naziva. Na kraju se rječnika nalaze dva dodatka. Prvi je onomastički i sadrži abecedni popis antroponima i toponima; drugi je također abecedni popis, ali popis riječi pisanih s rogamom *ě* i podacima o njihovu pravilnu izgovoru. „Taj je rječnik izrađen na podlozi bogate građe Karadžićeva rječnika, ali i na temelju pozajmljivanja iz dijalekata, slavenskih jezika i stvaranja kovanica.“ (Jonke, 1964:183). Bogoslav se Šulek služio rezultatima drugih, međutim, on je također i skupljao mnoge druge riječi. Radio je brzo, iako se tiskanje otegnulo, on je za svaki svezak morao predati tekst bez mogućnosti naknadnog prepravljivanja. Obzirom da se prvi svezak tiskao 1853., godinu dana prije nego li se on počeo zalagati za bilježenje jata kao *-ije* u dugim, a *-je* u kratkim slogovima kroz čitav se svezak refleks jata bilježi kao roгато *ě*.

Za njemački dio rječnika kao putokaz i uzor poslužio mu je Heinsinsov rječnik *Vollständiges Wörterbuch der deutschen Sprache mit Bezeichnung der Aussprache und Betonung*, objavljen 1840. u 4 sveska i s preko tri i pol tisuće stranica. Zadaća mu je bila prevesti njemačke riječi na hrvatski jezik. Riječi koje je prevodio na hrvatski jezik u osnovi su bile narodne štokavske, ali bilo je tu i neologizama i dijalektizama. No Šulek je obavio dobar posao s mnogo smisla jer tada još nisu postojala djela o tvorbi riječi u slavenskim jezicima. Neke od tih riječi koje su poslužile kao odgovarajuća zamjena njemačkih riječi nisu se uvijek pokazale najboljim rješenjima, ali u to vrijeme nitko drugi nije bio dorastao tako kompliciranoj i teškoj zadaći. Drugi je dio rječnika malo bolji u odnosu na prvi, što nije ni čudno obzirom da je drugi dio nastao osam godina kasnije nego prvi. S obzirom na sve rečeno možemo zaključiti riječima Stjepana Musulina, koji za Šulekov rječnik kaže da je: „...to jedno od najbogatijih i najznatnijih djela naše leksikografije.“ (Musulin, 1959:56).

2. 2. Ivan Trnski²² kao suradnik na Njemačko - hrvatskom rječniku iz 1860.

Filološki rad oduvijek je zanimalo B. Šuleka, a sastavljanjem rječnika počeo se baviti 1851., pa je zbog toga surađivao i s Franom Kurelcem. U svome se radu Šulek služio rezultatima drugih, konzultirao se, skupljao riječi te stvarao nove. U tome su mu pomogli: Nikola Begović,

²² „(Rača/Bjelovar, 1819. – Zagreb, 1910.) pukovnik, pjesnik i književnik.“ (Muljević, 1995:864).

Adam Dragosavljević, Mijat Sabljar, Mane Sladović te najviše Ivan vitez Trnski, koji je za svoga boravka u Glini čitao Šulekov rukopis rječnika te ga upozoravao na propuste i savjetovao mu bolja rješenja. Potankosti o Šulekovu radu na tom rječniku saznajemo iz njegovih pisama²³ upućenih Trnskomu. U prvome pismu iz 1855. vidi se kako je Šulek Trnskome slao rukopis postupno, a Trnski bi ga prepravljao prije nego što bi rukopis bio dan u tiskaru. „Znam, da je to dosadan posao“, piše Šulek Trnskomu, „nu pomisli, da će rječnik smjer dati mladim književnikom, a tim i književnosti, pa me je strah, da nebih mladi naraštaj zlo proputio. Moraš dakle pomagati, da se ono štrbecanje iz hrvatskih knjigah istrijebi.“ (Maixner, 1952:23). Jednaka molba, da pregleda rukopis, stoji i u pismu iz 1857. iz kojega se vidi da je Trnski bio Šulekov glavni suradnik. U predgovoru *Rječnika* Šulek je spomenuo zasluge²⁴ Trnskoga, ali se iz njega ne može jasno vidjeti kako je baš njegova pomoć bila najveća. Trnski se od 1835. bavio „dotjerivanjem hrvatštine“²⁵, a upute za to su mu davali Gaj i Mažuranić dok je u *Banovini* skupljao izričaje i riječi koje je prosljeđivao Šuleku. Međutim, Šulek je bio kritičan i samostalan pri prosuđivanju od koga će i koje riječi prihvatiti. Iako je imao mnogo koristi od Trnskog, Šulekov rječnik pokazuje kako ipak nije prihvatio sve njegove prijedloge, neke je preinačio, a neke uopće nije prihvatio niti zabilježio u svome rječniku. Tako npr. Šulek prijevod riječi *Bainhof* (*pristan, pristanište, kolnica*) zamjenjuje svojom riječju *kolodvor*; a Trnski se pak zalaže za riječ *željeznička postaja* ili *kolostaj*. Neke priloge sa sufiksom *-ice* koje nalazimo kod Trnskog uočavamo i kod Šuleka, to su riječi: *dogodice, iznimice, jašimice, kosimice, naumice, skočimice*. Isto tako Šulek bilježi riječ *sjenilo* umjesto riječi *suncobran* kao i Trnski. „Posebno je Šulek pazio da njemačke riječi prevedu što ispravnije i bolje, tako: *ich habe kopfweh- boli me glava; ich bekam kopeweh- zaboljela me glava...*“ (Vince, ²1990:541).

Za vrijeme tiskanja Šulekova rječnika u Zagrebu, u Ljubljani se tiskao rječnik koji je po opsegu, obliku i sadržaju bio sličan njegovu. Bio je to rječnik M. Cigale *Njemačko-slovenski rječnik*. Autori su međusobno izmjenjivali iskustva te je Cigale sve riječi koje bi primio od Šuleka označio kraticom Šul., ali mnogo tih riječi koje je Cigale označio Šulekovom kraticom ne pronalazimo u Šulekovu tiskanu rječniku, što nas dovodi do zaključka da ih je ili izmijenio ili izostavio.

²³ „...od kojih je Milčetić 12 objavio u *Gradi* br. 5, a 15 ih je ostalo neobjelodanjeno, u arhivu Jugoslavenske akademije i upravo ona sadrže te detalje.“ (Maixner, 1952:23).

²⁴ „Analizu udjela Trnskoga u Šulekovu rječniku dao je Vladoje Dukat u svojoj raspravi *Ivan Trnski i Šulekovi rječnici*.“ (Maixner, 1952:23).

²⁵ Podatak se navodi prema: Vince, Zlatko, ²1990. *Putovima hrvatskoga književnoga jezika. Lingvističko-kultornopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske

2. 3. Načela Njemačko - hrvatskog rječnika iz 1860.

Bogoslav se Šulek zalagao za purističko načelo²⁶ pri stvaranju riječi, najprije bi ih uzimao iz naših narječja, zatim iz slavenskih jezika ili ih sam stvarao. Pristup je sljedeći: prvenstvo uvijek ima hrvatska riječ nad stranom pa čak i ako nije najbolja. On je riječi tražio najprije u štokavskome narječju, pa tek onda u kajkavskome i čakavskome, što znači da njegov *Njemačko – hrvatski rječnik* u osnovi čini štokavska leksička građa, uz dijalektizme. Taj je rječnik vrelo: slavenskih posuđenica (koje su preuzete iz češkog, ruskog, slovenskog, crkvenoslavenskog i poljskog) i vlastitih novotvorenica – neologizama (koji su kuđeni od Daničića i hrvatskih vukovaca).

Tako se pri pisanju svoga njemačko - hrvatskog rječnika iz 1860. služio Janežičevim *njemačko- slovenskim i slovensko- hrvatskim rječnikom*; Cigaletovim rječnikom te slovenskim djelom *Juridisch- politische Terminologie* iz 1853. Neke od slovenskih riječi, koje je preuzeo iz slovenskih rječnika jesu: *bakljada, brodovlje, brojka, dalekovidan, drvored, dugotrajan, koledar, kovina, mešetar, nagib, oponašati, polazište, rimska cesta, razvoj, svetiljka, ubožnica, zahvala, zemljokaz*. Slovenske su riječi bile bliske našem jeziku, stoga ni ne čudi što ih je Šulek upotrijebio. Među tim riječima postoje riječi koje su postojale i prije u istom obliku, ali s drugim značenjem, pa to nisu prave posuđenice, već je tu riječ o primjeni posebnih značenja na stare oblike, a uz to je i novo preuzeto značenje u bliskoj povezanosti s prvobitnim značenjem. „Neke od spomenutih riječi preuzeo je iz Ballman - Frölichova rječnika, to su: *nedužnost, predstava, sustav, zajutrak*. Uz *predstavu* stoji napomena da je preuzeta preko Gajeve *Danice*, slično i za *sustav*, a *zajutrak* ima spomenuti hrvatski rječnik.“ (Vince, ²1990: 546).

²⁶ Purizam to jest jezično čistunstvo, u biti je kulturno opredjeljenje, imanentno jeziku samom i njegova neizbježiva nužnost. Prvo je svojstvo njegove naravi svako ograničenje spontanosti, a drugo odbijanje jezičnih sredstava tuđega podrijetla, odnosno zagovor idioglotskih jezičnih elemenata, a odbacivanje aloglotskih.“ (Gostl, 1995:98).

2. 4. Nastanak novih riječi

Ukoliko neke riječi nije mogao saznati iz drugog izvora Šulek bi ih sam stvarao, riječ je o neologizmima. „Šulek nije uvijek shvaćao da u složenim riječima u kojima i druga riječ ima samostalno značenje ne dobivamo zbroj značenja prve i druge riječi, nego da takva složena riječ znači „ime načinu“ prema složenim narodnim riječima kao *bjelograd, žitorod*.“ (Vince, ²1990:547).

Skovao je dosta složenica u kojima drugi dio složenice postoji kao samostalna riječ sa zbrojem značenja. Na njegov su rad utjecali njemački i češki jezik, u kojima su postojala drukčija pravila za tvorbu složenica. „Razlikuje tri važna prodora čeških riječi/bohemizama u hrvatski književni jezik: prvi, u početnoj fazi ilirizma, te drugi i treći, znatno snažniji, vezani uz njegov leksikografski rad.“ (Gostl, 1995:84). Šulek je u svoj rječnik uvrstio oko pet stotina bohemizama, koje je prilagodio hrvatskim tvorbenim zakonitostima, no koji su postupno iščeznuli te ih je danas u upotrebi nešto manje od stotinu. U daljnjem tekstu navest ću neke od onih koji su u upotrebi: *dojam, dostatan, dražba, drevan, geslo, gorljiv, krajolik, ličiti, nabožan, naklada, obitavati, oblast, obrazac, ploha, podlost, predio, smjer, snimak, stroj, sustav, svježina, tlak, učinak, uloga, ured ustroj, važan, zbirka, zemljovid* i dr.

U Šulekovu su rječniku zastupljeni i rusizmi koje preuzima na dva načina, direktno ili posredstvom češkog jezika. Tomo Maretić u svome djelu *Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku* donosi popis rusizama koje je Šulek prihvatio i prilagodio hrvatskome jeziku, neki od jesu: „*basna, blagoglasje, bodrost, čaj, činovnik, gromada, izvješće, ličnost, nacrt, načelo, nagrada, nužda, oduševljenje, obrazovanost, odobriti, obmana, poriv, porok, poslovice, posjetiti, predložiti, predgovor, proizvod, prosvjetitelj, ratoboran, razočarati, revnost, riješiti, savjet, sredstvo, strast, stroj, suprug, supruga, suvremen, šljem, uobraziti, ushićenje, ustroj, uvažiti, vjeroispovijest, zadaća, zanimljiv, zbirka* i dr.“ (Maretić, 1892:82).

Iz Stullijeva je rječnika preuzimao složenice i imenice na dočetak –*slovje, -znanac, -znanstvo* (*zvjezdoslovje, zvjezdoznanac, zvjezdoznanstvo*); a iz Mažuranić - Užarevićeva rječnika riječi na dočetak –*mjer* koje su u njega zastupljene u većem broju (*polumjer, toplomjer, visomjer, znomjer, staklomjer*). Prema tim je riječima kovao i druge slične riječi za različite pojmove koje

je trebao prevesti: *boljoslovje, kratoslovje, siloslovje, cvjetožnanac*. Prema riječi *suncostaja* iz Belostenčeva rječnika Šulek stvara nove: *vodostaja, sudostaja, neprestaja, bilostaja*.

„Nisu mu bila poznata pravila o tvorbi složenica, pa mu je bio pretežak zadatak da optimalno udovolji zahtjevima.“ (Vince, ²1990:548). Njegov leksikografski rad nošen je njemačkim i češkim tvorbenim načelima. Složenice je njemačke tvorbe prevodio kovanjem jedne hrvatske istoznačnice, svjesno izbjegavajući perifrazu. Mehaničkom tvorbom stvara veliki broj novotvorenica pa tako prema riječi *kolobran* stvara riječi: *domobran, vjetrobran, zidobran, lukobran*; a prema *vinober* riječi *listober, medober i travober*. Zatim riječi: *brzobjav, hitrojav, vlagobjav; miljokaz, sjenokaz, plinokaz, vatrokaz; bubomor, glistomor, mužomor; zglobobolja; pivopija, vodopija, vrelopija; kliconoša, jadonaša, konopljoša, mironoša, skutonoša, zubljoša i dr.*

Stvarao je složene imenice u kojima je postojala jasna veza obaju dijelova riječi, prvi je dio često činio imperativ. Takve su riječi one koje označuju osobu dajući joj negativno obilježje poput *gulikoža, kradiknjiga, krpihlača, karinovac, lažitorba*. Takvih riječi ima u narodnim govorima i one često imaju šaljiva značenja: *vrtiguz, kradikoza, raspikuća, čistikuća, krpiguz*. Slične njima su složenice koje u prvom dijelu imaju prefiks *–nazovi* koji dovodi u pitanje značenje druge riječi: *nazovibrat, nazovisestra* prema kojima stvara i nove riječi: *nazovikralj, nazovikršćanin*; kao i one u kojima je prvi dio *–polu*: *poluprozor, polulisac, poluličinka, poludivljak*.

„Mnoge je riječi tvorio pomoću prijedloga iako su ih naši čistunci uporno, ali bezuspješno gonili. To su ovakve riječi: *nadžumar, nadučitelj, nadkovač* i dr. Također gradi mnogo riječi s prijedlozima *–uz i –nuz*: *nuzjamac, nuzprostorija, nuzigra*; te s prijedlogom *–pa* koji nosi značenje gore od onoga što znači osnovna riječ: *pavečera, pabirak, pakovač, pazvuk, patrg*.“ (Vince ²1990.).

Prema riječima *trbonoša i zakonoša* načinio je riječi: *glavonoša, sadonoša, krvonoša, kliconoša, kopljoša*; a prema *kostobolja*: *plućobolja, rebrobolja, udobolja, zglogobolja*; a prema *vinopija*: *pivopija i vrelopija*.

U tvorbi pridjeva osvrtao se na riječi iz narodnog govora, pa je prema pridjevima kao što je *čudotvoran* načinio niz analognih pridjeva s različitim dijelovima složenica poput:

vodotvoran, vjeroloman, dušotvoran, slabovidan, sporovjeran; a prema *gologlav* načinio je riječi *žutoglav* i *sitnoglav*; prema riječi *divorog* stvorio je riječi: *kljunorog, tvrdorog, krivozub, kratkozub, dugoklas, crvenokljun*; dok je prema *mladolik* načinio riječi: *bogolik, zorolik* i *grozdolik*.

„Daničić izopćuje Šulekove rječnike iz knjiga i rukopisa (upotrijebljenih za veliki Akademijin rječnik) zbog njegovih novotvorbi/neologizama, stoga oni dobivaju pejorativno značenje „Šulekovštine.““ (Gostl, 1995:84).

Primjeri nekih neologizama preuzetih iz Mažuranić- Užarevićeva rječnika koje je Bogoslav Šulek modificirao. Na prvome mjestu navedene su Mažuranić – Užarevićevi neologizmi, koje donosi i Šulekov rječnik, a uz njemačku riječ u zagradama se nalazi Šulekova modifikacija iste.

<i>brodolomje</i>	Schiffbruch	(Š. <i>brodolom</i>)
<i>dalekovid</i>	Weitsichtig	(Š. <i>dalekovidan</i>)
<i>gromovod</i>	Blitzableiter	(Š. <i>munjovod, munjoteg</i>)
<i>kišobran</i>	Regenschirm	(Š. <i>štita, štitnica, kišobran</i>)

Te slične tvorbe kao:

Mjenica	Weschel	<i>(Š. mjenica, mjenbenica)</i>
Mjestopisje	Tophographie	<i>(Š. mjestopis)</i>
Opaska	Bemerkung	<i>(Š. opažanje, opaska, primjetba)</i>
Pilana	Sägemuhle	<i>(Š. pile, pilana)</i>
Ruševine	Ruinen	<i>(Š. razvala, razvalina, podrtina)</i>
Sisaljka	Pumpe	<i>(Š. smrk, cmrk, sisalo, sisaljka)</i>
Sitnozor	Mikroskop	<i>(Š. sitnokaz, sitnozor, većalo, povećalo)</i>
Sladoled	Gefrorenes	<i>(Š. sladoled, sladetina)</i>
Steznik	Mieder	<i>(Š. zubunac, uteg, steznik)</i>

Iz tih je tablica vidljiva Šulekova povezanost i ovisnost o Mažuranić – Užarevićevu rječniku.

2. 5. Važnost Šulekova rječnika

Pojava njegova rječnika označila je značajan datum u povijesti hrvatske leksikografije. To je bilo vrijeme prestrogog purizma i nedovoljnog poznavanja našeg tvorbenog sustava, pa Šulek iako nije imao dobar osjećaj za stvaranje riječi prema modernom uzorku lako je i svestrano ušao u našu jezičnu problematiku te utjecao na razvoj našeg jezika. Njemačko je hrvatski rječnik izazvao priznanja i divljenja mnogih naših uglednih filologa i književnika. „Šuleka su nazivali genijem koji se po svojim zaslugama na jezičnom polju uspoređivao s V. Karadićem.“ (Vince²1990.).

3. Hrvatsko- njemačko- talijanski rječnik znanstvenog nazivlja

Nakon pada apsolutizma, u Hrvatskoj se pristupilo znanstvenome radu, hrvatski jezik uveden je u sva javna učilišta, a time i u znanost te je nastala potreba za jedinstvenim jezikom znanstvenoga nazivlja. Razvojem i širenjem školstva javile su se nove školske knjige, koje su upotrebljavale raznoliku i neusklađenu terminologiju, stoga je došlo do potrebe za rješavanjem takvoga stanja. Hrvatskome je narodu bio potreban priručnik, koji bi osposobio, taj naš, novi jezik za različite funkcije.

Skupljanje je znanstvene terminologije organiziralo namjesničko vijeće s dr. Franjom Račkim²⁷ na čelu. Na njegov je prijedlog vijeće Kraljevine dalmatinsko – hrvatsko – slavonske dalo da se njemačkom i latinskom znanstvenom nazivlju dodaju i hrvatski nazivi. „Rački je 1863. nakon što je postavljen za školskog nadzornika, poradio na tome da se izradi takva terminologija te je u tu svrhu osnovao odbor „vještaka“, koji je počeo sustavno sabirati, odnosno izrađivati ili prevoditi stručne riječi.“ (Muljević, 1995:864). Popis tih naziva vijeće je povjerilo timu stručnjaka iz različitih područja, koji su dali svoje prijedloge te odredili načela po kojima bi trebalo sastaviti zamišljeni rječnik. Babukić, Jagić i Jeger radili su na hrvatskoj, grčkoj i latinskoj lingvističkoj terminologiji; Bradaška, Korinek, Matković i Mesić na povijesnoj i zemljopisnoj terminologiji; Torbar, Erjavec i Žulić na fizičkoj i prirodopisnoj te Čačić na matematičkoj. Izrađeni popisi poslani su ravnateljstvima gimnazija, profesorima, književnicima i stručnjacima sa zahtjevima da ih dopune odgovarajućim hrvatskim nazivima. Pozivu su se odazvali svaki u svojoj struci (Bradaška, Magdić, Pacel, Stojanović, Trdina, Tušek, Vukasović i Zoričić). Pri sastavljanju, odbor je strogo vodio računa o purizmu i nepotrebnom klasicizmu. Odbor se podijelio na pododbore, u kojima je svaki stručnjak određivao predložene znanstvene nazive svoje struke. Odbori su na tome marljivo radili, nakon čega je 14. veljače 1865. namjesničko vijeće Hrvatske njihov rad povjerilo Bogoslavu Šuleku. „Kad je Šulek pristao, namjesničko mu je vijeće službeno javilo 16. lipnja 1865. da ima „bez odvlake“ započeti posao (redakciju i svojevremenu korekturu), određivši mu honorar od 40. odnosno 50 for. za tiskani arak po razlici teksta.“ (Maixner, 1952:25). Rad odbora nije bio toliko potpun da bi se od njega mogao cjeloviti rječnik sastaviti. „Nedovoljno bijahu određene navlastito mehanika i kemija te neke druge

²⁷ „Važnu ulogu u stvaranju hrvatske znanstvene terminologije imao je Franjo Rački (Fužine, 1828. – 1894.) povjesničar i dugogodišnji predsjednik JAZU.“ (Muljević, 1995:864).

znanosti, a tehnika čak ispuštena.“ (Gostl, 1995:42). Naime, bio bi premalen te čak ni upola dobar kao hvaljeni Šafarikov *Německo – český slovník vědeckého názvoslovi pro gymnasia a reálné školy*, koji mu je bio preporučan kao predložak po kojemu je trebao sastaviti *Rječnik znanstvenoga nazivlja*. Osim njegovim rječnikom, služio se Šulek i Stullijevim *Rječosložjem* te Daničićevim *Rječnikom iz književnih starina srpskih*, a zbirke riječi ustupili su mu Preradović, Trnski, Sabljari, Ostrožinski i dr. U rječniku je izmjenjivao riječi narodnoga izraza, slavenske pozajmljenice i novotvorenice. Šuleku se učinilo kako bi taj rječnik bio puno korisniji narodu ukoliko bi se potrebama srednjoškolskoga obrazovanja dodali i oni nazivi i termini za kojima postoji potreba u drugim znanstvenim i stručnim institucijama. S obzirom na to da za neke znanosti i nauke nije bilo ponuđenih izraza tehničke struke sam ih je popunjavao i skupljao, a potvrdu tome pronalazimo u pogovoru njegova *Rječnika znanstvenog nazivlja*: „...da mi rad ne bude subjektivan, pretresao sam nazive svake znanosti s kojim vještakom, po imenu mudroslovne i jezikoslovne s g. drom V. Jagićem, fizikalne s g. J. Torbarom, rudoslovne s g. F. Erjavcem, mehaničke s g. Jelovšekom, a za druge pojedine izraze propitivao sam sad ovoga sad onoga. Nazivlje građevne struke sastaviše velikom stranom g. savjetnik Baltić i nadzornik Utješnović.“ (Pranjković, 1999:224).

Kako bi se ogradio od mogućih prigovora, Šulek, u predgovoru I. dijela rječnika sam kaže kako u rječniku postoji puno riječi koje do sada nisu bile upotrebljene u našim knjigama, no upozorava kako to nisu riječi koje je sam skovao, nego su to riječi od kojih neke potječu iz naroda, a na neke su ga upozorili njegovi prijatelji ili pisci. „Upozorava na „zakopano blago čisto narodnih nepoznatih ričih“, tj. na „krasne, a književno nepoznate riječi“ koje on u svom rječniku bilježi kao inačice uz pojedine lekseme.“ (Moguš, 1995:177).

Taj je rad Šuleka zaokupljao gotovo deset godina; na njemu je radio pune četiri godine (po 8 sati na dan), ali je slanje i tiskanje trajalo pet ili šest godina. Objavljivanje rječnika su usporavale Šulekove boli: učestali lomovi ruku. „Narodna tiskarna Ljudevita Gaja sklopila je ugovor za tisak njegova „nazivoslovnog rječnika“ 15. travnja 1868., no slaganje je počelo tek u proljeće 1869.“ (Gostl, 1995:96). Na kraju je objavljen u srpnju 1875., kako je i bilo dogovoreno, u Gajevoj tiskari. „Jednim je dijelom taj rječnik zajednički rad više zagrebačkih stručnjaka u Šulekovo redakciji. No, osim 300 stranica ustupljene građe Šulek je nadopisao još preko 1000 stranica pa je s pravom mogao isključivo sebe staviti kao priređivača.“ (Markus, 1998:178). Tako je umjesto naručenog dvojezičnog jednosveščanog školskog rječnika nastao veliki petojezični dvosveščani priručnik na 1712. stranica. Prvi je dio objavljen 1874., a drugi 1875.

godine. „Pri izradi ovog rječnika Šulek se služio raznim slavenskim jezicima, a u velikoj mjeri češkim, zatim crkveno – slavenskim, poljskim, ruskim i slovenskim.“ (Muljević, 1995:864).

Na kraju rječnika stoji *Popis vlastitih imena* (osoba i zemljopisnih naziva), zatim slijedi *Dodatak s dopunama, ispravcima i onim što treba ispustiti*. Potom slijedi 8 stranica dug popis riječi koje se pišu s jatom te njihov pravilan izgovor, primjerice: *běsnoća - bjesnoća, brěst - briest*. U samome tekstu *Rječnika* riječi s jatom pišu se s rogatim ě: *dělo, letěti, běsomučan*.

Rječnik broji oko 70 000 natuknica. Mnoge od njih danas su posve uobičajene kao *školstvo, kovač, mliječnost, novovjerac, vrhovništvo*; dok neke od njegovih tvorenica nisu prihvaćene, poput riječi *dogled, moždanište, pojivo*. Umjesto nekih njegovih tvorenica zadržana je strana riječ, što možemo vidjeti u primjerima:

remiza (Šulek: *kolnica*),
funkcioner (Šulek: *obavljač*),
apsolutizam (Šulek: *samovlast*),
kontinuitet (Šulek: *spojitost*),
sediment (Šulek: *sjedo*)...

Taj je rječnik snažno utjecao na razvoj hrvatskoga jezika. Suvremenom se čitatelju može učiniti vrlo neobičnim jer riječi su u njemu poredane abecedno bez obzira na jezik iz kojega potječu; riječi napisane različitim jezicima međusobno se vizualno razlikuju po tipografskom pismu (fontovima). Kako bi ga učinio još korisnijim za nas Hrvate, tj. kako bi se njime mogli služiti i Dalmatinci, Šulek je hrvatskim riječima dodao talijanski prijevod, a talijanske nazivlje hrvatski prijevod. Nazivima je tehničkih struka dodao engleske i francuske nazive, kako bi ih naši ljudi naučili, ali najviše, kako bi naučili cijeniti hrvatsku riječ te lakoću i premoć naših naziva nasuprot stranih.

Definicija	Komentar definicije	Usporedba definicija
zvjezdarstvo , grane zvjezdarstva: motreće zvjezdarstvo; brodsko zvjezdarstvo; fizičko zvjezdarstvo; računsko i teoretično zvjezdarstvo	Dodatni prijevodi na francuski, engleski, latinski.	U trojezičnom rječniku nema mjesta za definiranje pojmova, no ipak se našlo mjesta za navođenje sastavnih dijelova.
fizika , grana fizike: rudoslovna fizika	Dodatni prijevodi na francuski, engleski, latinski.	Ako se prosuđuje prema broju redaka ili broju sastavnih dijelova, zvjezdarstvo
matematika , grane matematike: puka matematika; uporabna matematika; početna matematika; počela matematike	Dodatni prijevodi na francuski, engleski, latinski, grčki.	ima najveći značaj, a fizika najmanji.

Tablica 1. Šulek, Bogoslav: *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, Zagreb 1874.

Šulekov petojezični rječnik funkcionira kao više dvojezičnika: kao hrvatsko – njemački, njemačko – hrvatski, hrvatsko – talijanski i talijansko – hrvatski terminološki rječnik.

Sastavljajući rječnik Šulek je nastojao upotrebljavati prave narodne riječi, a za prijevod riječi za koje je smatrao da naš jezik nema oblik, posudio bi ih od nama srodnih slavenskih plemena. Posuđivanje bi činio uvijek vodeći računa o tome jeli ta riječ bliska našem jeziku. Isto bi tako i uvijek zabilježio jezik iz kojega bi riječ posudio, kako bi se znalo njezino porijeklo. „Uzimajući iz Karadićeva rječnika pravilne narodne riječi, Šulek turcizme, germanizme i romantizme zamjenjuje narodnom riječju ili kovanicom, pa umjesto Karadićevih riječi *boja*, *bakar*, *cigla*, *ćilim*, *odžak*, *pendžer*, *sat*, *šećer* i *štampa* Šulek predlaže riječi *mast*, *mjed*, *opeka*, *šarenica*, *dimnjak*, *prozor*, *dobnjak*, *slador* i *tisak*.“ (Jonke, 1964:184). Za riječi koje nije mogao prevesti niti riječima slavenskih plemena, nastojao je stvoriti primjerene nazive (prevodio bi

samo ono što mu se činilo da se može hrvatski izraziti). Upravo zbog toga, u rječniku znanstvenoga nazivlja zastupljeno je mnoštvo barbarizama, za koje je sam Šulek rekao kako ne misli da se oni ne bi mogli pohrvatiti, nego sebe ne smatra dovoljno dorašlim tome poslu. Taj se rječnik može smatrati predstavnikom nove štokavske standardizacije hrvatskoga jezika, koji ipak nije potrgao sve veze s dijalektizmima.

„Iako se držao načela češke komisije za izradu terminološkog rječnika, od njih je i odstupao. Upotrijebio je kao i oni dotadašnje jezično blago; stvarao neologizme, ali u većoj mjeri; bio umjereniji u primanju tuđica te dodao četvrto načelo koje česi nisu imali, a to jest pozajmljivanje riječi iz slavenskih jezika.“ (Vince ²1990.).

Iz češkoga je uzeo riječi *zbornik, dosljednost, geslo* te mnoge druge koje nisu usvojene, ali među njima su i one koje su danas naše prave riječi: *dvojnost, kružnica, skladba, pošiljka, pristup, dojam, dosljedan*. U rječniku je zabilježio i bohemizme koji nisu tako označeni, neki od njih su *dražba, dobrobit, kisik, ličilac, narječje, naslov, nježan, odraz, opetovanje, plinara, pokus, predmet, pojam, priroda, ravnodušnost, slog, smjer, sustav, tlak, vodik, zbirka*.

Potrebne riječi uzimao je Šulek i iz ruskoga jezika, no mnoge riječi koje su ušle u njegov rječnik i koje su se nalazile i u Mažuranić – Užarevićevu rječniku, ne naziva ruskima, neke od njih jesu: *blagoglasan, kist, kosnuti, mašta, maštati, načelo, obmana, obrazovati, odličan, odraz, odraziti, opovrći, preimućan, suvremen, suglasje, uštrb, zanimati, zanimljiv* i dr. Osim tih riječi bilježi Šulek i rusizme koji nisu prihvaćeni u jeziku, a to su: *skobljenje, sip, grebenčike, greblo, mjedenka, kolčaban, gruzilo, načepnik, šutan, vajarstvo i vorvan*.

Od poljskih je riječi preuzeo riječi: *nepozvoljenje, zaprava, naglavak, pokost i ispust*; a od slovenskih: *brzlik, mel, sviž, raba, kosmač, rubnik, zdravnik, hlap, hlapstvo i lega*.

Iz crkvenoslavenskoga uzima riječi, koje prilagođava našem jeziku, neke od njih jesu: prema *sušti* Šulek uvodi riječi *sućan, nesućan, sućanstvo, sućstvo, osućenje, dvari, predvarje, žrac, žazlo i grnac*.

„Književni i poslovni jezik nije usvojio cjelokupno bogatstvo Šulekovih prijedloga, a ni njegov pretjerani purizam, mnoge kovanice (*mjerak, mjeretina, rav, osob*) i mnogi bohemizmi i

rusizmi (*darmo, gustič, družilo, vorvan*) nisu usvojeni u književnom ni stručnom jeziku.“ (Jonke, 1964:184).

Suvišnim i neprihvatljivim su se pokazali njegovi kalkovi internacionalizama iz područja mjernog sustava, primjerice, riječi koje se upotrebljavaju za mjerenja dužine i mase poput: *mjerčić* (milimetar), *mjerić* (centimetar), *mjer* (metar), *mjerak* (decimetar), *mjerina* (hektometar), *mjeretina* (kilometar), *težčić* (miligram), *tezić* (centigram), *tez* (gram), *težčina* (dekagram), *tezina* (hektogram), *tezetina* (kilogram).

Ne vodeći dovoljno računa o usvojenosti tuđica, Šulek preporučuje njihovu zamjenu pa tako umjesto bakra predlaže *mjed*, umjesto cigle *opeku*, umjesto jednobroja *jedninu*, umjesto višebroja *množinu* dok vulgarizmima smatra riječi: kajmak, kat, lenjir, lepeza, makaze, muštra, ocat, kazalište, olovka. Njihovim ispravnim zamjenama smatra riječi: *vrhnje, sprat, redulja, mahač, nožice, ogledak, kvasina, glumište, tužka (rudka)*.

Rječnik sadržava oko četiri stotine bohemizama, među kojima su riječi: *cvjetana (flora), dojam, dobrobit, jar, jarište, kisik, listina, ličiti, lučba, narječje, obred, pelud, plin, plinomjer, plinovod, podneblje, pokus, pojam, predmet, prvak (kemijski element), skupina, strojnik, tlak, tlakomjer, viko (poklopac), vozataj (vozač), zamjer (namjera), zasada/zelina (biljka)*.

U svome *Rječniku* Šulek obrađuje i riječi s područja elektriciteta i elektrotehnike, „oslanjajući se pri tome na stari i danas već napušteni korijen odnosno pojam „munjina“. On pozitivni elektricitet naziva „jesna munjina“, a negativni „niječna munjina“. Kondenzator mu je „kupilo munjine.“ (Muljević, 1995:865). Kod nekih riječi predlaže dva izraza jer se ne može odlučiti za jedan pa tako za njemačku riječ *Elektrochemie* predlaže riječi *elektrohemija* i *munjolučba*. Za riječ *dinamika* predlaže izraz *giboslovlje*, dok za riječ *statika* predlaže riječ *miroslovlje*. Razvojem znanosti i tehnologije, razvojem vremena, elektronički su izrazi poprimili svoje današnje oblike, oslanjajući se na međunarodnu terminologiju. No unatoč tome doprinos B. Šuleka hrvatskoj stručnoj i zdravstvenoj terminologiji u razvoju hrvatskoga jezika predstavlja važan poticaj i oslonac. „Upravo iz tih razloga novo „reprint – izdanje“ ovoga *Rječnika*, objavljeno 1990. u Zagrebu, ima veliku lingvističku, povijesnu i kulturološku važnost za hrvatski narod.“ (Muljević, 1995:865). Pretisak je pretisnut u izdanju *Globusa* u jesen 1990. S obzirom na to da danas još nema cjelovite knjige o Bogoslavu Šuleku, koja je prijeko potrebna našoj znanosti, reprint njegova *Rječnika znanstvenog nazivlja* zauzima istaknuto mjesto u današnjemu

vremenu. Pretisak predstavlja početak otkrivanja Šulekova djela i njegova predavanja široj javnosti. Ante Stamać i Tomislav Ladan su krajem 1989. predložili Tomislavu Pušku, direktoru *Globusa* da se načini pretisak Šulekovih rječnika. Priprema pretiska i pisanje pogovora povjereni su Ivanu Martinčiću, lingvistu koji se Šulekom bavio proteklih desetak godina. Velika korist pretiska ovoga *Rječnika* u tome je što je prestao biti teško dostupan i namijenjen je svima koji žele dublje zaviriti u izražajne mogućnosti hrvatskoga jezika. „Sastavljan kao prijevodni rječnik bit će koristan germanistima, romanistima, talijanistima i anglistima (...) kao specijalni dopunjak uz suvremene hrvatske prijevodne rječnike. Ali najpotrebniji je kroatistima, profesorima, lektorima, novinarima, urednicima, prevoditeljima i hrvatskim književnicima.“ (Crnković, 1990:89).

Hrvatsko – njemačko – talijanski rječnik znanstvenog nazivlja rječnik je u kojemu se nalaze nazivi iz svih tadašnjih područja tehnike. Stoga taj rječnik, danas predstavlja osnovicu suvremene hrvatske terminologije, a zbog toga Bogoslava Šuleka možemo smatrati promicateljem tehničkih znanosti u Hrvata.

3. 1. Hrvatsko jezikoslovno nazivlje

Promijenjene su jezične i političke prilike s kraja 19. stoljeća uvelike utjecale na opstanak mnogih stručnih naziva stvorenih u drugoj polovici toga stoljeća. U tablici ćemo vidjeti Šulekove prijedloge za hrvatsko jezikoslovno nazivlje, usporedno s prijedlozima Ivana Broza.

Šulek	Broz
<i>razgodak</i>	interpunkcija
<i>piknja / točka</i>	točka
<i>črknja</i>	zarez
<i>piknja i črknja</i>	točka sa zarezom
<i>dvopik</i>	dvije točke
<i>navodnik (ušca)</i>	znak navođenja
<i>zaporka</i>	zagrada
<i>odsvunik</i>	apostrof

Tablica 2. Šulek, Bogoslav: *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, Zagreb 1874.

Iz tablice je vidljivo kako su od osam ponuđenih Šulekovih prijedloga riječi jezikoslovnog nazivlja, danas u praktičnoj uporabi ostala samo tri naziva, a to su *razgodak*, *točka* i *navodnik*. Ivan Broz predlaže potpuno različite nazive od Šulekovih naziva, jedina riječ za koju predlažu jednak naziv jest riječ *točka*. Svi ostali nazivi kojima se danas služimo su nazivi prihvaćeni prijedlogom Ivana Broza, a to su: *zarez*, *točka sa zarezom*, *dvije točke*, *zagrada* i *apostrof*. S tim da postoji dvojnost za naziv rečeničnih znakova, nazivamo ih i razgocima (Šulek) i interpunkcijom (Broz).

3. 2. Hrvatsko glazbeno nazivlje

Hrvatsko – njemačko – talijanski rječnik znanstvenog nazivlja, ali i *Njemačko – hrvatski rječnik* Bogoslava Šuleka, sadrže brojne glazbene riječi koji predstavljaju značajan doprinos razvoju hrvatskoga glazbenog nazivlja 19. stoljeća. Ta su se dva rječnika pojavila istovremeno s *Katekizmom glasbe* Franje Kuhača²⁸ 1875. godine. „Šulekova vrsnoća u prijevodu stranih glazbenih riječi i izraza te njegova sposobnost da iskuje nove riječi omogućuju da se glazbeni fond njegovih rječnika uvrsti, uz Kuhačeve rezultate, u nestandardizirani korpus hrvatskog glazbenog nazivlja 19. stoljeća.“ (Franković, 1998:47).

U to vrijeme glazbeno nazivlje rabe i stvaraju stručnjaci i nestručnjaci sa željom imenovanja hrvatskoga nazivlja. Glazba je u Šulekovu rječniku znanstvenog nazivlja dio korpusa umjetnosti, stoga Šulek glazbene nazive označuje kraticom art. = artes. On uglavnom slijedi rječničke predloške te stranim zadanim leksičkim jedinicama pronalazi odgovarajuće hrvatske riječi. Temeljna riječ glazbenoga nazivlja, *glazba*, prvi se put spominje u *Danici* 1842. kao *glasba* s dvama značenjima: kao glazbena umjetnost i kao instrumentalni sastav.

Šulek u *Njemačko – hrvatskom rječniku* riječ *musik* prevodi kao *glasba*, *svirba*, *muzika*, dok u *Hrvatsko – njemačko – talijanskom rječniku znanstvenog nazivlja* talijanski ekvivalent *musica* prevodi kao *glasba*, *muzika*, tj. s istim nazivima s kojima je preveo njemačku riječ *musik*. Nazive *glasba* i *muzika* pronalazimo i u Šulekovu članku *Postanak i narav glasbe* koji je izašao u *Viencu* 1875.

²⁸ „Franjo Ksaver Kuhač (1834. – 1911.), utemeljitelj hrvatske glazbene znanosti.“ (Franković, 1998:48).

Glazbene riječi i izrazi koje Šulek rabi u tome članku abecedno su poredani. Riječ je o nestandardiziranom hrvatskom glazbenom nazivlju. Riječi stranoga podrijetla koje navodi uz neke hrvatske nazive smješta u zagrade i glazbeni su izrazi ispisani u nominativu, tj. infinitivu. U daljnjemu ćemo tekstu vidjeti popis nekih riječi glazbenoga nazivlja Bogoslava Šuleka.

Ais - poluton
Alt – ženski glas
Bas – muški glas; najkrupniji glas basa
Chromatische Scala – poluglasna ljestvica
Cieli ton – puni ton
Cis – poluton
Četvrtica – osmak
Diatonische Scala – prvotna ljestvica
Glas – glas ili ton; glas izveden brojem trepova
Glasba – narav glasbe
Glasba – instrumentalni sastav
Glasbar – Glasbari iliti muzikaši zovu ovaj ton
Glasbena ljestvica - skup poredanih tonova, to jest takav osmak glasova
Glasovir – imenito onaj diel, gdje se prstima udaraju tipke
Grlo – razlikuje se muško grlo od ženskoga
Harmoničan – skladan
Melodia – napjev
Orchestar – glasbeni sbor
Scala – glasbena ljestvica
Slaganje glasova – slaganje, ta srodnost i ugodnost glasova
Tenor – muški glas
Violine – guslice
Zaguditi – gudačkom se zagudi; kad zagudiš žicu
Zvečati – žice će zazvečati
Zvek – dva zvona zvuče; sirena zveči
Zvoniti – zvono zvoniti
Zvučati – zvona zvuče
Žica – žice glasovira, ili harpe, ili cimbal

3. 3. Hrvatsko kemijsko nazivlje

Bogoslav Šulek u predgovoru *Rječnika znanstvenog nazivlja* piše i o razlozima nastanka lučbenog, tj. kemijskog nazivlja. „Novo kemijsko nazivlje obrazlaže u drugom predgovoru terminološkog rječnika pod naslovom *O hrvatskom lučbenom nazivlju*.“ (Gostl, 1995:102). U tom članku zastupa mišljenje kako pri stvaranju stručnih izraza treba služiti se hrvatskim jezikom

te kako prilikom prevođenja naziva s latinskog ili njemačkog prvo treba pokušati uvažavati osobitosti našega jezika, a tek onda upotrebljavati primjerene češke nazive.

Uvođenjem hrvatskoga jezika u škole i javne ustanove, umjesto ukinutog latinskog (1848.) i njemačkog (1861.), javila se potreba za potpunijim radom na kemijskome nazivlju. Autor prvog izvornog udžbenika kemije na hrvatskome jeziku, pod naslovom *Obća kemija za male realke* (1866.) bio je Pavao Žulić.²⁹ Pri pisanju se udžbenika koristio Šulekovim *Hrvatsko – njemačkim rječnikom te Biljarstvom* iz kojih je preuzeo nešto njegova nazivlja. Taj je Žulićev udžbenik poslužio Šuleku kod uvrštavanja kemijskog nazivlja u *Rječnik znanstvenog nazivlja*.

Kemija je tada bila nova znanost koja se razvila velikom brzinom te se kemijski jezik nije uspio razviti. Zbog toga su tadašnji kemičari bili prisiljeni zamijeniti izraze, koji nisu imali veze s onim što su označavali, primjerenijim nazivima. No i oni su pri tome pomalo zalutali. U hrvatskome je književnom jeziku kemija tada bila slabo zastupljena, a i ono malo što se o njoj pisalo, bilo je uređeno prema češkome jeziku. To je potaknulo Šuleka na razmišljanje o stvaranju kemijskoga nazivlja u duhu hrvatskoga jezika. Osnovu toga nazivlja pokazao je J. Torbaru i P. Žuliću (ravnatelju i profesoru kemije velike gimnazije u Zagrebu), koji su to nazivlje odobrili. Šulek je kemijskim nazivima stvarao imena prema naravi, svojstvu ili obilježju kojim se nešto najviše odlikovalo. Sastavljajući hrvatsko kemijsko nazivlje držao se pravila da smisli tvorenicu koja će nalikovati europskome nazivu; u daljnjemu tekstu vidjet ćemo neke od primjera kemijskoga nazivlja koje je predlagao Bogoslav Šulek.

S obzirom na to da su počela, tj. elementi, glavni predmet kemije, Šulek je od njih i krenuo prilikom stvaranja kemijskoga nazivlja. Počela se u latinskome jeziku završavaju nastavcima *-um*, *-ium*, a budući da hrvatski jezik ne poznaje te sufikse Šulek ih je zamijenio sufiksom *-ik* koji je označavao množinu nekih stvari, što možemo vidjeti u primjerima sljedećih riječi: *bukvik*, *hrastik*, *grabrik*, *šljivik*, *toplík* (topao vjetar). Sufiksalmom tvorbom *-ovina* tvorio je nazive kiselina: *željezovina*, *ugljevina*, *sumporovina*, *bismutovina* itd.

„U najvećem su se broju zadržale one Šulekove novotvorenice, koje je, u duhu hrvatskoga jezika, tvorio doslovnim prijevodom s grčkog, latinskog ili pak njemačkog jezika.“

²⁹ „(1831. – 1922.), profesor kemije na realnoj gimnaziji u Zagrebu i uz Erjavca, Pacela, Tkalca, Torbara i Vukasovića, član školskog pododbora na uspostavljanju hrvatskoga prirodoslovnog nazivlja.“ (Paušek – Baždar, 1998:124).

(Paušek – Baždar, 1998:125). Od takvih novotvorenica do danas se u kemiji zadržalo samo pet kemijskih elemenata, a to su: *kisik*, *nikalj*, *ugljik*, *dušik* i *vodik*, što ćemo vidjeti u daljnjemu tekstu.

Tako je Šulek latinsku riječ *oxygenium* preveo je kao *kisik* (češ. kiselik) zato što ju je smatrao glavnom sastavnicom kiselina. Riječ *hydrogenium/azotum* nazvao je *dušik* (češ. dusik, eng. azote) jer se od njega ne može disati i živo biće bi se od njega ugušilo. Kemijski element *carbonium* nazvao je *ugljik* (češ. uhlik, lat. carbo) zato što je najviše zastupljen u uglju. Latinsku riječ *sulphur* nazvao je *sumpor* (češ. syra), dok je *phosphorus* preveo kao *fosfor* (tal. fosforo, fran. phospore). Fosfor je označavao svaki kamen koji u tami može svijetliti, pa bi prema grčkoj riječi njegov hrvatski prijevod bio *svjetlik*, no s obzirom da se naziv fosfor već tada upotrebljavao u cijeloj Europi, Šulek je smatrao kako bi *svjetlik* teško mogao istisnuti *fosfor*. Kemijski element *selenium* preveo je kao *selen* (njem. selen), tim su se prijevodom služili i ostali Slaveni pa mu je bilo teško nadjenuti mu ime prema njegovoj naravi (grčki prijevod te riječi je *mjesec*). *Chromium* je preveo *krom* (eng. chrome) uz objašnjenje kako riječ „hrom“ već ima svoje značenje.

Šulek je bio svjestan kako nazivi koje je smislio pojedinim kemijskim elementima ne odlikuju niti domišljatosti, niti shodnosti te da su neki nazivi i nespretni i smiješni. No to ga nije spriječilo u njegovome kovanju. U daljnjemu tekstu vidjet ćemo neke od njih.

Za kemijski element *silicium* Šulek predlaže naziv *krem* ili *kremik* (češ. kremik, lat. silex) uz objašnjenje zato što ga najviše ima u kremenu. Element *chlorum* preveo je kao *solik* (fran. chlore, eng. chlorine) prema češkome jeziku zadržao je taj naziv, iako mu je hrvatski prijevod *žučkasto – zelen*. Kemijski element *bromium* preveo je kao *smrdik* (češ. brom) jer prijevodom grčke riječi on znači nešto što jako smrdi. Element *jodum* (eng. iodine, fran. iode) nije prevodio, zadržao je taj naziv jer nije mogao smisliti primjereniji hrvatski naziv (grčki prijevod te riječi jest *ljubičasta para*). Kemijski je element *fluor* preveo kao *jedik* (eng. flourine) s objašnjenjem kako on grize, odnosno jede staklo i kovine. Element *kalium* preveo je kao *lužik* (arap. alkali) s objašnjenjem kako je on glavni sastav luga. *Barium* prevodi kao *težik* (tal. bario) jer ga ima u kamenu koji se zove težac i koji je neizmjereno težak. *Natrium* je nazvao *natar* (češ. sodik) jer mu ne zna narodni naziv, no smatra da bi se mogao zvati i *sodik* jer je on glavni sastojak vode. *Calcium* je preveo kao *vapnik* (tal. calcio) prema latinskome prijevodu riječi *calx* što znači vapno, tj. ima ga u vapnu. Kemijski element *magnesium* nazvao je *gorčik* prema prijevodu riječi

magnesia što znači gorčika, tj. jer se taj element iz nje vadi. Element *beryllium* preveo je kao *sladik* (tal. berillio) uz objašnjenje zato što je sladak. *Aluminium* je preveo kao *glin* (tal. aluminio) uz objašnjenje jer ga najviše ima u glini. Kemijski je element *arsenicum* preveo kao *mišmor* (eng. arsenic) prema prijevodu ruske riječi mišjak.

„Za neke metale ili kovine Šulek je zadržao udomaćene hrvatske narodne nazive: zlato, srebro, olovo, željezo, živa i mjed. Nažalost, riječ mjed za bakar nije se zadržala u jeziku kemije, stoga što se riječju mjed u narodnom govoru nazivala legura bakra i cinka, koja se prvobitno zvala žuta mjed ili mesing.“ (Paušek – Baždar, 1998:126).

Mnoge su njegove riječi ostale neprihvaćene iz razloga što se on više obazirao postoji li u hrvatskome jeziku neki sufiks prema kojemu bi mogao stvoriti nove riječi, a manje je uzimao u obzir kakvo je on značenje. Šulek je smatrao kako hrvatski jezik ne trpi strane riječi pa je u prevodenju kemijskih termina išao prema smišljenom purističkom planu, a u tome je pretjerao. Iako su pojedini prijedlozi poput riječi: *vodik*, *kisik*, *počela*, *dušik*, *ugljik* i *nikalj* prihvaćeni u kemijskoj terminologiji riječi poput: *gorčik* za *magnezij*, *glin* za *aluminij*, *smrdik* za *brom* te *težik* za *barij* nisu prihvaćene. Od Šulekovih tvorenica postoji još jedna, koju i danas rabimo u kemiji, a naziva se zlatotopka ili lučavka³⁰.

Sedam godina nakon izlaska *Rječnika*, Šulek je 1881. godine tiskao svoje popularno djelo *Lučba za svakoga ili popularna kemija* na više preko tristo stranica, u izdanju Matice hrvatske. To je bio priručnik za praktičnu uporabu kemije u gospodarstvu, a podijeljen je na tri dijela: opća lučba, lučba gospodarstva i lučba kućanstva. „U njemu je spomenut svega neznatan dio najjednostavnijih spojeva i oni nisu imenovani dosljedno pravilima navedenim u predgovoru *Rječnika* iz 1875.“ (Paušek – Baždar, 1998:127). Na kraju možemo završiti Maixnerovim riječima o Šuleku koji kaže: „Bio je polihistor kakav je Hrvatima upravo trebao na prijelazu iz doba narodnog buđenja u doba naučnog stvaranja.“ (Maixner, 1952:36).

³⁰ „...koja se prvobitno na latinskom jeziku nazivala *aqua regia* (kraljevska voda), a koja kao smjesa salitre i solne kiseline otapa zlato.“ (Paušek – Baždar, 1998:126).

3. 4. Pravna terminologija

Nastupom apsolutizma, u Hrvatskoj su u srednje škole uvedene njemačke knjige, pa je izdavanje udžbenika na hrvatskomu jeziku tada gotovo zamrlo. Glavnu je poteškoću predstavljalo pomanjkanje znanstvenoga nazivlja za prirodoslovne struke. Godine 1848. hrvatski je jezik trebao u javnom i privatnom životu preuzeti onu ulogu koju je do tada imao latinski jezik. Stoga je došlo do potrebe za hrvatskom pravnom terminologijom. Službeni njegov susret sa stručnom terminologijom započeo je kada je: „Banski namjesnik Mirko Lentulaj uputio 2. rujna 1848. Šuleku pismo u kojem ga moli za pomoć u novonastaloj situaciji.“ (Vince ²1990.). Izabrao ga je kao suodbornika da pod predsjedništvom g. Hermana Bužana izradi prikladnu terminologiju za suce i odvjetnike. „Bogoslav Šulek jedan je od najvećih radnika u postilirsko doba koji je svojim primjerom dokazao da je filologija „težka i riedka umjetnost“. (Moguš, 1995:177).

3. 5. Domobranska terminologija

Nakon što je u Hrvatsku uvedeno domobranstvo, temeljem Hrvatsko – ugarske nagodbe 1868. kao pomoćna vojska organizirano je Kraljevsko ugarsko – hrvatsko domobranstvo. U službama je bio ozakonjen hrvatski jezik te je trebalo prevesti cijeli vojnički pravilnik sa svim naredbama, stoga se, tadašnji zapovjednik, grof Miroslav Kulmer obratio Šuleku s molbom da s mađarskoga prevede najvažnija djela koja se rabe u mađarskom domobranstvu. „Zato se Šulek dao na posao i čovjek se mora diviti njegovoj vještini, kojoj je nespretne i razvučene izraze tuđih jezika znao zaodjenuti lijepim i jednostavnim hrvatskim oblikom. Imajući ovakav osnov, nije već mučan posao na njem dalje raditi.“ (Torbar, 1897:175). Tako se Šulek ozbiljno uhvatio posla te od 1870. do 1874. preveo je i objavio dvanaest knjižica iz vojničkog područja, koje su izlazile pod naslovima: *Službovnik/Naredbenik za kraljevsko hrvatsko- ugarsko domobranstvo*, *Domobranski žepnik*, *Vježbovnik za kraljevsko ugarsko domobrantsko konjaništvo* i *Obučevnik za kraljevsko ugarske domobrantske sipačarske odjele*. Te su se knjižice u Šulekovu prijevodu kasnije pretiskivale i po nekoliko puta.

Neke od riječi koje je on preveo su: *matica, pješak, lovac, tarničar, domobran, trubač, stražmeštar, pješačka husara, bojni postroj, brazdovna pruga, čelna četa, branik, brazdovni presjek, bojovnik, bojoljublje, brodovodstvo, branište, brigovanje, cestovod, ciljište, čardački oklop, čarka, častnička odora, četujuća odvojka, četvrtnik, činovna postrojba, daljinski stupnjik, dan dospelosti pristojbe, daščana pošva, dimnjača, dočekač, doglasna obhodnja, dogled, dogledivost, rata, doknadna satnija, doknadni proračun, doknadnjačka dopremka* itd.

Da je postojao dulji kontinuitet hrvatske vojničke terminologije, ona bi se s vremenom vjerojatno pročistila, odbacile bi se nakaradne riječi te nam ono što bi ostalo nebi bilo smiješno, kao što se to može činiti iz današnje perspektive. Osim toga, postoji kod Šuleka i uspelih domobranskih izraza koji se upotrebljavaju normalno, bez ismijavanja i pejorativnosti, a koje su upotrebljavali mnogi prevoditelji prevodeći djela o stranim vojskama.

3. 6. Biljarska terminologija

Bogoslav je Šulek, kada je riječ o terminologiji bilja, napisao podosta knjiga. Neke od njih su sljedeće: 1866. napisao je *Biljarstvo za više gimnazije*³¹, što se smatra temeljem botaničkoga nazivlja te *Biljarstvo za korist i gajenje šuma* kojim je udario temelj znanstvenom nazivlju. Godine 1875/6. napisao je *Prirodni zakonik za svakoga ili popularnu fiziku* koja se sastoji od triju knjiga. Prva je *Silarstvo*, tj. mehanika koja je objavljena 1873., dvije godine kasnije objavljuje drugu knjigu pod nazivom *Vesarstvo* ili *Akustika* te treću koja nosi naziv *Svjetlarstvo* ili *Optika* objavljuje 1876. Godine 1881. tiskao je *Lučbu za svakoga ili popularnu kemiju*.

³¹ „Priručnik namijenjen školskoj mladeži, samoukim botaničarima i „biljarima“, imao je služiti u praktične svrhe.“ (Gostl, 1995:48).

4. Jugoslavenski imenik bilja

Glavno Šulekovo djelo koje je izradio i objavio 1879. kao akademik JAZU jest *Jugoslavenski imenik bilja*. Imenik je nastao troškom Jugoslavenske akademije i broji 490. stranica narodnih botaničkih naziva na hrvatskome, srpskome i slovenskome jeziku. Godine je 1848. zamoljen od hrvatske banske vlade da napiše biljarstvo za hrvatske gimnazije. Iz toga je razloga i počeo zapisivati hrvatske biljne nazive, odnosno fitonime. Imenik bilja namijenjen je hrvatskim i slavenskim botaničarima, ljekarnicima i liječnicima zbog obilja lokalnih biljnih naziva koje sadržava, zatim gospodarima i šumarima zbog brojnog nazivlja korisnog i štetnog bilja te niza voćnih vrsta i podvrsta.

Rječnik sadržava oko 15 000 natuknica. Zabilježeno biljno nazivlje prikupio je Šulek terenskim istraživanjem te ispisivanjem postojećih tiskanih djela³² biljnoga nazivlja. U uvodnom dijelu *Imenika*, sam kaže, kako je u njemu zastupljeno najviše hrvatske biljne građe koju je prikupljao 30 godina³³. Kao uzor *Jugoslavenskom imeniku bilja* poslužio mu je ruski botanički rječnik *Botaničeskij slovar* N. Amekova. *Jugoslavenski imenik bilja* sadrži 10. stranica uvoda, zatim slijede *Moja pomagala* (11. stranica dug popis u kojem navodi 112 leksičkih izvora), riječi se nižu abecednim redom, prvo se navodi hrvatska riječ zatim latinski ekvivalent te ruski, češki, poljski, slovački, bugarski, lužičkosrpski, a ponekad i crkvenoslavenski ekvivalenti. Primjerice:

Baz, (baza, bazag, bazdov, bazdovina, bazg, bazga, bazgovina, bazika, bazovina, bažovina, boza, bozgovina, bozovina, buzika, bzova, bzovina, abzov, zova, zovina), **slov.** bezdjina, bezeg, bezg, bezga, bezgovina, bezgovc, bizovc, bezovc

rus. boz, bzjuk, buzina, bazovnik; **češ.** bez, bzina; **polj.** bez; **slč.** bez, baza; **luž.** baz, boz.

Sve su natuknice u *Imeniku* imenice, dvočlani ili višečlani izrazi sastavljeni od imenice i pridjeva. Ukoliko nema popratnih bilješki, struktura se članka sastoji od natuknice, latinskog termina i izvora iz nekog postojećeg teksta. Primjerice:

Broće, *Rubia tinctorum* L. (*Stulli, Dellab.*)

³² „...djela od početka 15. stoljeća, preko Habelića, Belostenca, Della Belle, Jambrešića i još mnogih, sve do Šulekova doba.“ (Vulić, 1998:208).

³³ „...plod tridesetogodišnjeg truda, koji iznosi 564 stranice ili 40 araka.“ (Markus, 1998:180).

Leksička građa prikupljena na terenu umjesto izvora navodi geografsku odrednicu, primjerice *Čebukalica*, *Stipa pennata* L. (*Istra*). S obzirom na to da geografske odrednice često nisu precizne, brojnim riječima na terenu nemoguće je odrediti pripadnost mjesnom govoru ili dijalektu.

Natuknice nemaju gramatičke odrednice, ni morfološke ni izgovorne, a akcentuacija je izostavljena. Šulek je, kada je *Imenik* već bio u tisku, u njega nadopisivao pjesme, poslovice, pitalice, zagonetke, priče i vjerovanja. Primjerice:

Repa, cslaw. repa, rus. repa, mrus. ripa, bug. rep (= rotkva), polj. rzepa, češ. rěpa, luž. repa, magj. Répa, *Brassica Rapa* L. (Vuk, Stulli), v. Rjepa, Ripa..

(Ot guti. Ašče kto imat guti, repno sjeme s vodom i sokom poljevaj noge. *Lječ.*).

(Kad skoče guke oko vrata, ukuva se dosta bele repe, pa onako vrućom oblaže se vrat i baje se. *Milić.*)

(Poslovica: Svega ljeta jedna repa, i ta crvljiva. *Vuk.*)

(Zagonetke: Repato je, miš nije; bijelo je, sir nije; zeleno je, grm nije. *Vrčević.*)

(Sjedi gospa u dvoru, kosa joj na dvoru. *Vuk.*)

(Ima li gdjegod na svijetu zemlje, gdje se repa sije? Nema, jer se repa nesije nego repino sjeme. *Novak.*)

Tako iz *Imenika* saznajemo o narodnim vjerovanjima, narodnim jelima i načinu njihove pripreme, a pronalazimo i dosta ljekarničkih i liječničkih recepata koji su prepisani iz različitih tzv. *ljekaruša* i *lječbenika*. Navedeni primjeri pokazuju da su iza etnoloških odrednica, poslovice, zagonetki i narodnih pjesama također zabilježeni geografski ili drugi izvori.

Istoznačne su natuknice uvrštene u *Imenik* po abecednom redu, svaka na svojem mjestu i međusobno su povezane uputnicom. Primjerice:

Pamuk, *Gossypium* L. (Dur.).

Pavola, (= njem. Baumwolle), češ. bavlna, polj. bawelna, *Gossypium* L. (Brek.), v. Pamuk

Samo u slučajevima nepoznavanja latinskog termina Šulek rabi opisni ekvivalent, tj. leksikografsku definiciju, primjerice:

Kuturača, suvrst jabuke (*Podrav.*)

Lovrinka, vrst vinove loze biela groždja (*Dalm. Dan.*).

Same su definicije više ili manje precizne, ovisno o Šulekovoju tadašnjoj dostupnosti podacima.

Na kraju se nalazi latinsko - hrvatsko kazalo na 73. stranice. *Imenik* se naziva jugoslavenskim jer je Šulek nastojao prikupiti što više građe iz srpskih i slovenskih izvora, stoga natukničke riječi pripadaju različitim mjesnim govorima, dijalektima i narječjima. Na taj je način kombiniranjem hrvatsko - srpskih i slovenskih naziva htio izjednačiti hrvatsko - slovenski jezik. Najznačajniji pomagač u radu na rječniku bio mu je dubrovački biskup Mato Vodopić³⁴, koji mu je pomogao u istoj mjeri kao i I. Trnski prilikom izrade *Njemačko- hrvatskog rječnika*. Isto tako sa zahvalnošću spominje i skupljače leksičke građe koji su mu pomogli upotpuniti imenik. Od hrvatskih prinosnika ističe župnika Ivana Brlekovića, koji ga je upozorio na stotinu prikupljenih naziva kojima se služe ugarski Hrvati; zatim svećenika Ivana Danilu, koji je prikupio 260 imena sorti grožđa koje se uzgaja u Dalmaciji te Mijata Sabljara, Stojanovića i Matiju Vrljavca.

U *Imeniku* je zabilježena hrvatska leksička građa koja pripada barem četirima dijalektima kajkavskoga narječja,³⁵ barem trima dijalektima čakavskoga narječja³⁶ te barem trima dijalektima štokavskoga narječja.³⁷ Srpski mu izvori³⁸ datiraju iz druge polovice 19. stoljeća, a slovenski od druge polovice 18. do druge polovice 19. stoljeća što možemo primijetiti iz citata: „Slovensku je nomenklaturu dobio još 1850. od Henrika Freyera i kasnije od Bleiweissa, Erjavca i drugih.“ (Maixner, 1952:27). Time je Šulek htio javnosti predstaviti nestandardiziranu leksičku građu. Unutar leksikografskih natuknica „Šulek navodi nomenklaturu vrsta bilja datu na principu logičkoga tipa hijerarhijskoga odnosa rod : vrsta. Tako je npr. uz natuknicu *Gljiva žuta*, navedeno više od dvjesto, a uz natuknicu *Kruška* više od 300 njezinih vrsta i suvrsta. Takav je način strukturiranja članka inače karakterističan za sistematske rječnike.“ (Vulić, 1998:208).

Svi navedeni fitonimi, proistječu ili iz knjiga i rukopisa ili od brojnih prinosnika koji su nazive biljaka doznali iz naroda. Navedeni hrvatski nazivi nisu posve izvorni, dosta ih je

³⁴ „...najrevniji prinosnik, istraživač flore južne Dalmacije, vješt biljar i hrvatski pisac.“ (Gostl, 1995:52).

³⁵ „...zagorsko – međimurskome, turopoljsko – posavskome, križevačko – podravskome i goranskome.“ (Vulić, 1998:207).

³⁶ „...sjevernočakavskom, srednjočakavskom i južnočakavskom...“ (Vulić, 1998:207).

³⁷ „...slavonskome, istočnohercegovačkome i zapadno bosanskohercegovačkome.“ (Vulić, 1998:208).

³⁸ „Od srpskih vrela nabraja Građu za narodnu medicinu i Imenik bilja po Srbiji Jovana Miškovića, Indeks vegetabilum (...) Karadžićev rječnik, radove Josipa Pančića (Šumsko drveće i šiblje u Srbiji, Flora kneževine Srbije).“ (Gostl, 1995:52).

prevedeno s latinskoga, talijanskog te njemačkog jezika. Na prvo je mjesto stavljao najstariji/najprimjereniji naziv u želji da mu djelo bude prilog slavenskom komparativnom rječniku te je hrvatskim i slovenskim imenima bilja dodao još i ruske, češke i poljske fitonime.

Iz svega ovoga, zaključiti možemo riječima Igora Gostla kako: „Imenik bilja ostaje do današnjih dana kamenom temeljcem hrvatske florističke literature.“ (Gostl, 1995:115).

5. Zaključak

Bogoslav Šulek (1816. – 1895.) jedan je od najznačajnijih hrvatskih javnih djelatnika 19. stoljeća. Rodom iz današnje Slovačke došao je 1838. u Hrvatsku i ubrzo postao istaknutim književnikom, leksikografom i publicistom. Iako je rodom bio Slovak, srcem je i dušom bio Hrvat, koji je učinio mnogo više za razvoj hrvatskoga jezika od većine naših leksikografa.

Nije se bavio poslovima javnih državnih službi zbog naglušnosti, ali je dao veliki doprinos razvoju čitavog niza različitih područja. Njegovi su tekstovi, ne računajući popularna i znanstvena djela, uglavnom politički članci obilježeni trenutnim državno – pravnim okolnostima. Od 1840. pa sve do kraja 1860. pretežno se bavio političkom publicistikom, stoga ga se može nazvati prvim pravim profesionalnim novinarom u Hrvata. Godine 1841. surađivao je i uređivao publikacije Ljudevita Gaja, *Danicu* i *Narodne novine*; od 1849. do 1850. uređivao je *Slavenski jug* dok je u proljeću iste godine sudjelovao u pokretanju *Jugoslavenskih novina*. Od 1858. do 1865. bio je urednikom *Gospodarskog lista* te od 1860. pa sve do 1866. surađivao i povremeno uređivao *Pozor*. U tim je novinama, koje predstavljaju najznačajnija izdanja hrvatskog novinarstva 19. stoljeća, objavljivao mnogobrojne članke.

Prije revolucije 1858. bio je blizak Narodnoj stranci, koja se suprotstavljala mađarskoj politici i nastojala očuvati autonomiju Banske Hrvatske. U to se vrijeme zalagao za uvođenje narodnog jezika u sve javne poslove umjesto latinskog jezika. U vrijeme revolucije, 1848. – 1849., poput većine hrvatskih nacionalista, zalagao se za očuvanje Habsburške monarhije. Isto je tako podupirao odvajanje Trojedne kraljevine od Ugarske i Jelačićevo nastojanje da se silom sruši mađarska revolucija.

Šulek je ostavio dubok trag na dvama različitim područjima, na području filologije i leksikografije. Pripadao je zagrebačkoj filološkoj školi, koja je imala veliki utjecaj u drugoj polovici 19. stoljeća. Međutim, kasnijom pobjedom hrvatskih vukovaca došlo je do omalovažavanja i prešućivanja njegovog doprinosa, što se počelo ispravljati tek u drugoj polovici 20. stoljeća. S obzirom da je Šulek djelovao u vremenu u kojemu još nije postojala standardna leksikografska terminologija, često je morao konstruirati nove nazive riječi, od kojih su mnogi sačuvani samo u pisanome govoru, a koji su se izgubili u razgovornom jeziku.

Značajno je to što je njegov rad počivao na skupljanju jezičnoga blaga, zatim služenju rezultata drugih, konzultiranju, a tek na kraju kovanju novih riječi ukoliko se one ne bi uspjele saznati iz nekih drugih izvora. Velik broj riječi tada nije bio prihvaćen iz razloga što je skovao jezično neekonomične riječi, čiji bi izgovor bio težak (*munjolučben, munjomagnetizam, uzsuda, priestoliš* itd). Isto je tako načinio i mnoge druge, koje su bile prihvaćene i koje su u uporabi dan danas. No bez obzira na sve to, Bogoslav Šulek s pravom nosi titulu leksikografa bez čijeg bi rada hrvatski jezik bio uvelike osiromašen.

Među svojim je protivnicima Šulek slovio kao pretjerani purist, koji je previše izbjegavao tuđice. Međutim, njegov je purizam bio posljedica straha od tuđinskog utjecaja u vremenima kada je hrvatski nacionalni pokret bio pod pritiskom germanizacije, mađarizacije i talijanizacije. Njegovo je osnovno uvjerenje bilo da se narod može obrazovati samo u vlastitom narodnom jeziku. Od početka je svoje spisateljske djelatnosti pisao štokavštinom, mijenjajući s vremenom grafiju, tj. ispuštajući pojedina slova poput *ě* i *è* te približavajući se Karađićevoj ijekavskoj štokavštini pučkog izgovora. Njegova su najveća leksikografska ostvarenja *Němačko – hrvatski rěčnik* iz 1860., *Hrvatsko – njemačko – talijanski rječnik znanstvenog nazivlja* iz 1875. te *Jugoslavenski imenik bilja* iz 1879.

Bogoslav je Šulek udario temelje znanstvenoj i botaničkoj terminologiji u Hrvatskoj, što nije učinio nitko prije njega, tako danas u upotrebi još uvijek imamo pretisak njegova *Hrvatsko-njemačko- taljanskog rječnika znanstvenog nazivlja* koji svjedoči o tome. Leksikografska djela donijela su mu naziv "oca hrvatskoga znanstvenog nazivlja" jer su po doseg, opsegu i pristupu te utjecaju na onodobne i ne samo onodobne jezične tokove bez premca u hrvatskoj leksikografiji 19. stoljeća.

6. Literatura i izvori

1. Babić, Stjepan, 1998. "Šulekov doprinos današnjemu hrvatskom književnom jeziku" u: *Zbornik o Bogoslavu Šuleku: zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Zagrebu od 23. do 24. studenoga 1995.*, HAZU, Zagreb, str. 17 – 25.
2. Barac, Antun, 1954. *Književnost ilirizma. Hrvatska književnost od preporoda do stvaranja Jugoslavije*, knj. I., Zagreb
3. Crnković, Gordana, 1990. "O jednoj dugo prešućivanoj knjizi" u: *Riječi*, sv. 1, Sisak, str. 87. – 93.
4. Dukat, Vladoje, 1940. *Crtice o Šulekovu njemačko – hrvatskom rječniku*, Ljetopis JAZU, sv. 52, Zagreb
5. Franković, Dubravka, 1998. "Bogoslav Šulek i hrvatsko glazbeno nazivlje" u: *Zbornik o Bogoslavu Šuleku: zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Zagrebu od 23. do 24. studenoga 1995.*, HAZU, Zagreb, str. 47 – 65.
6. Fruk, Marina, 1998. "Bogoslav Šulek kao suradnik Županove Croatije (1839. – 1842)." u: *Zbornik o Bogoslavu Šuleku: zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Zagrebu od 23. do 24. studenoga 1995.*, HAZU, Zagreb, str. 67 – 73.
7. Gostl, Igor, 1995. *Bogoslav Šulek. Otac hrvatskoga znanstvenoga nazivlja, o stotoj obljetnici smrti (1895.- 1995.)*, Matica hrvatska, Zagreb
8. Jonke, Ljudevit, 1965. *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb
9. Kurelac, Fran; Šulek, Bogoslav; Pacel, Vinko; Tkalčević, Adolfo Veber, 1999. *Jezikoslovne rasprave i članci*, priredio Ivo Pranjković, Matica hrvatska, Zagreb
10. Maixner, Rodolf; Esih, Ivan, 1952. *Bogoslav Šulek - Izabrani članci*, Ljetopis JAZU, Zagreb
11. Maretić, Tomo, 1892. *Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku*, Ljetopis JAZU, knj. 108, Zagreb
12. Markus, Tomislav, 1998. *Bogoslav Šulek (1816. - 1895.) i njegovo doba*, Biblioteka Hrvatska povjesnica, Zagreb
13. Martinčić, Ivan, 1960. "Pretisak Hrvatsko – njemačko – talijanskog rječnika znanstvenog nazivlja" u: *Revija*, sv. 4, br. 30, Osijek, str. 345. – 361.
14. Moguš, Milan, 1993. *Povijest hrvatskoga knjiženoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb

15. Muljević, Vladimir, 1995. “Bogoslav Šulek i njegov rječnik znanstvenog nazivlja” u: *Hrvatski patentni glasnik 2*, Zagreb, str. 863 – 865.
16. Musulin, Stjepan, 1959. „Hrvatska i srpska leksikografija“ u: *Filologija knj.* 2, Zagreb, str. 56. – 57.
17. Paušek – Baždar, Snježana, 1998. “Bogoslav Šulek i kemija” u: *Zbornik o Bogoslavu Šuleku: zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Zagrebu od 23. do 24. studenoga 1995.*, HAZU, Zagreb, str. 121 – 128.
18. Ravlić, Jakša, 1965. *Hrvatski narodni preporod II. Ilirska knjiga.*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb
19. Skok, Petar, 1952. „O jezičnoj kulturi“ u: *Jezik*, br. 2, Zagreb
20. Torbar, Josip, 1897. *O životu i djelovanu dra Bogoslava Šuleka*, Ljetopis JAZU, sv. 11, Zagreb
21. Tkalčević, Adolfo Veber, 1874. *Obrana nekoliko tobožnjih barbarizamah*, Ljetopis JAZU, knj. 29, Zagreb
22. Vince, Zlatko, ²1990. *Putovima hrvatskoga književnoga jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
23. Vončina, Josip, 1993. *Preporodni jezični temelji*, kolo I, knj. 3., Matica hrvatska, Zagreb
24. Vulić, Sanja, 1998. “Šulekove leksikografske metode pri izradbi imenika bilja” u: *Zbornik o Bogoslavu Šuleku: zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Zagrebu od 23. do 24. studenoga 1995.*, HAZU, Zagreb, str. 207 – 214.
25. Rišner, Vlasta; Đuričić, Aleksandra, 2008. “Bogoslav Šulek u vrtlogu hrvatskih leksikografa” u: *Rad na dar – radar. Zbornik radova studenata i profesora Filozofskoga fakulteta u Osijeku*, Filozofski fakultet, Osijek